

130
Vilniaus universitetas
A.J.GREIMO CENTRO STUDIJS /6

SEMIOTIKA

Saulius Žukas

Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių“
kulminacija:
semiotinė analizė

baltos lankos

Vilniaus universitetas

A.J. GREIMO CENTRO STUDIJS /6

SEMIOTIKA

1999

Saulius Žukas

Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių“
kulminacija:
semiotinė analizė

baltos lankos

Knygos leidimą parėmė

A.J. Greimo semiotinių tyrimų ir studijų centras

© Saulius Žukas, 1999

© Baltos lankos, 1999

ISSN 1392-0219

ISBN 9986-861-69-1

Rinko ir maketavo BALTOS LANKOS

Printed in Lithuania

Ištrauka iš Vaižganto apysakos „Dėdės ir dėdienės“

Ši šeštadienį Severja kaip paprastai buvo nuvargus dienos darbais ir miegan krito kaip akmuo į vandenį, nors labai buvo suneraminta rytykščia diena. Rytoj, kaip paprasta, visi, be vieno, turėjo eiti bažnyčion. O ji, kaip paprasta, turėjo prieš tai suskubti pakrembliauti. Vis tai, – kaip paprasta. Nepaprasta buvo, kad per šį krembliavimą ji gausianti patirti Geišės paslaptį, kuri, ji nuvokė, arti palies ir ją pačią. Krito miegan ir tuojau nuplaukė į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi net per sapną. Net apglūšo, ir širdis jai ėmė kūju plakti, blaškytis ir plastėti.

Kažin kas iš kažin kur dvelkė be galo maloniai, kažin kas spraudės be galo baisiai. Viena ir kita liejosi į krūvą ir kalnu virto ant jos, jog net išturėti nebegalima. Plaukė srovės juoko ir srovės ašarų, nuo vienu ir kitų buvo lygiai trošku. Matė tačiau, jog visa to galima išvengti. Tik kaip? Nebent tai težino vienas Geišė, užsakęs paslaptį. Galų gale taip jai pasidarė nejauku, lyg kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį.

Pakirdo Severja visa stangi, taip smarkiai ir bailingai stvarstydamosi visa ko aplinkui, lyg viskas nuo jos būtų kritę ir viskas ūmai reikėjo prilaikyti. Visas duknas sutraukė ant savęs, palikdama nuogas kojas. Šnirpštė nosimi, visa apdrikusi plaukais, kol galų gale praplėšė akis ir, lyg bose pro svikį, pro vienatinį langiuką gero vyro kumščiu iškišti, pajuto įtrykstančią į vidų rytų aušrą. Langiukas buvo tiesiai į vasaros rytus, lyg tyčia, kad pirmieji danguj ištryškę spinduliai atsidurtų į jį. Pamėgino vėl užsimerkt, juk šiandien ir jai valia ilgėliau parūgti patale. Tačiau ir per užvožtus akių vokus ėmė jaust įsiveržiančią vidun šviesą, jautės jau likusi visai gyva, daugiau nebemigsianti, tai dar kartą griebės šen, griebės ten, lyg ūmai išgąsdinta, ir atsisėdo kaip plieninė. Savo papratimu metė ant savęs platų, gražų šv. kryžiaus ženklą, šiuo kartu balsu, primygtinai ištardama žegnojimos žodžius. Ir susijuokė; ne iš žegnojimos: tai buvo ištikimiausias ir tikriausias jos apsigynimo ženklas, tik iš savo išgąščio.

Ūmai visas jos kūno stangumas kažin kur dingo. Dabar širdis tevirpėjo smulkiai, lyg kutendama. Per visą perėjo lyg kokia miela vilnelė, nuo pakaušio, sprando ligi pat pakinklių ir blauzdų. Ir pasidarė jai taip linksma, taip linksma, nors rūtelę imk niūniuoti. Rūtelės neužaldavo, tik staigiai klūptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius. Kad ne pašnibždomis, būtų rodėsi, jog tie „poteriai“ lygu žirniai byra ant kietos lentos: gražūs, baltutėlaičiai, sveiki, kirmėlių neįkandžioti ir sausi sudžiūvę. Tarė: „Amen“, ir paliko beklūpanti. Nebežinojo, kas dabar bedarą, – taip jai gera buvo šitoje padėtyje, nors ir visai nebesistok, lyg paralyžius būtų ją palengva ėmęs ir saldinęs. Tik gerokai pabuvus, striktelėjo prieklėtin.

Ramybė ryto, tylumos, nors su savo sąžine šnekėkis: niekas nekliudė Dievui tos šnekos iš pačių aukštybių klausyti. Kaimas tebemiegojo pačiu tvirtuoju įmygiu. Žemės knisiai žmonės tebesidžiaugė, sulaukę sekmos poilsio dienos, tebeknarkė, tebeilsino darbu sustingintus savo narius. Net gyvuliai liovė savo gramą gromulojė, balsu atrijinėję ir dūsavę, ir jie dabar snaudė. Dėl namų spragų, šunelių, galėjai visas klėtis išplėst ir išvežt. Visa visai įmingina priešaušris.

Severją pasveikino tas vienas šnekutis švilpikas, išlindęs iš senos kiemelio liepos. Išlindo iš uokso, pasipurtė, apsidairė, jog dar per anksti, sušvilpė savo pasveikinimą dienai ir vėl dingo gūžtelėje.

Severiutę buvo bepagaunąs tuščias pasididžiavimas. Štai visame kaime ji ta viena gyva būtybė. Ims dabar, niekam neįtant, apsiruoš, apsižygiuos, bepalikdama motutei tik valgyt išvirt. Tik tuoj susigriebė maža tegalėsianti padaryti, neprižadindama mergaičių. Be to, paskum dar pasivėluos krembliaut ir nebesuskubs sugrįžti tuo laiku, kada visi pasileidžia miestelio link, nors lig votyvų, atseit dešimtos valandos, jai rodės begalės laiko.

Tai ėmė pati praustis, gražiai, kaip į bažnyčią, kad, iš miško sugrįžus, neberekėtų gaišt, tik papusryčiauti greituoju ir tekinai į kelionę: ar tai juokai – keturi varstai nusispirti! Pasileido plaukus, ilgus, tankius, geltonus kaip vašką, išsitraukė iš už balkio šerinį šepetį sakuotu kotu, nusistebėjo, kaip jis gražiai, sumaningai ir tvirtai storais siūlais apipintas, ir ėmė juo šukuotis. Plaukai – ne nuobraukos, buvo jauna, tai nepiga buvo išpešti. Džiaugė, kad dar nesmunka, ir šukavos, braukinėjo per juos, atsisėdus ant slenksčio, ir visai užsimiršo, ką bedaranti. Jaunos mintys vėl pasileido į tą pačią paslapčių sritį, kur buvo buvusios naktį, kietai įmigus. Įstrigo dabar jai išpėti, ką gi reiškia matytieji

sapnai, bent susekti, kaipgi ten viskas buvo, kokia ten istorija buvo jai išsidėsčiusi. Tada būtų lengviau ir štikti, ką gi ji norėjo pasakyti. Ir kankinosi, veltui bandydama sumegzt į vieną protingą eilę visa, kas, kur, kaip.

Pagaliau susigriebė ir šoko pintis bizus. Į galus išipynė paprastus kasdieninius pilkus raištelius, tik susiprato tai šandie kažin kodėl nederėsianti. Šoko tad į skrynią visai naujų, raudonų. Ir visa kita, ką tik dėjos ant savęs, šandie rodės jai vis netinkama, vis reikėjo ko kita griebtis ir vis gaišti. Pagaliau pusėje tualetu, pamiršusi pačius reikalingiausius anais laikais apdaro dalykus, prikaištį ir skarelę, viena-plaukė, basakoją, užtat baltutėlaičiais marškiniais ir stikluotu sijonu bei tokia pat striuke, nei klėtelės neužšovusi, pasileido kaip stirna šokinėdama per atšlaimo ir kluonų tvorą. Bėgo pakluonėmis į pakalnę, į girią; ne kauliarisčiu, tik žengdama, kaip per lenktynes, stengdamasi, anot to, aplenkti savo šešėlį. Taip tebėga tie, kuriems rūpi praeitis užmiršt ar ateičiai užbėgt už akių.

Tą valandą ji tikrai nedaug ką teatminė iš praeities ir nieko nesurojo iš ateities. Jokių aiškių vaizdų ji neturėjo, lyg aną šventadienį nebūtų nieko atsitikę, nebūtų buvę pagiryje nei Mykoliuko, nei Geišės. Bėgo paprastais takais, paprastu atspėjamu laiku pakrembliauti, ir tiek. Ko jūs daugiau norite, ką čia daugiau štinkate? Skubinasi? Kad galėtų laiku sugrįžti... Ko gi daugiau?

Mažutėje saujoje galingais trumpokais pirštais, kaip darbininkės bulbakasės, nešėsi pintinėle. Visas jos stuomuo nedarė jokio ypatingo išpūdžio. Tokių mergelių antai pilna bažnyčia. Visos jos, jei kuri tik ne ligūsta džiovininkė, ne padaryta, reiškia, nesužavėta ir dėl to nepagydomai nykstanti, buvo tokio pat stipro kūno, taip harmoningai išlavinto darbais, kaip neišlavina jokie sportai. Stiprios gamtos stiprūs padarai.

Šmūkstelėjo į girią ne takais, tik stačiai į šlaitą, kur buvo lūšių, bet kur augo ir puikiausių kremblių, tokių krušnių kaip kremzlės, jog net dantyse grugžda. Taigi prisirinks pačių jauniausių, neperaugusių, dar nekirmijusių, neapglebusių. Te sau vėlyvesniems krembliautojams tokie lieka.

Ir, viską pasaulyje užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo“, kaip Anykščių šilelyje. Nė vieno karto nepakėlė akių, kol išėjo, kur rečiau medžių.

Čia rytų saulė pašvietė tiesiai į lazdynų krūmą, visą jį nudažydama raudonai. Dirstelėjo ten link ir žaliame pasienyje išvydo, jai pasirodė – milžiną, visą liepsnojantį tviskantį. Ir tokia bailė ją perėmė, jog ji sukliko nebe savu balsu ir taip šiurpulingai ėmė klykti, lyg proto netekusi. Plačiai akis išvertusi, veizėjo į vyriškį ir, lyg jo nepažinodama, spiegtė kaip šunų apnikta mažmergė, neturėdama kuo gintis.

– Severiut, ar pablūdai? Gi tai aš, daisia, Geišė, ne koks pojuokas... Sever, atsijokėk, susimildama... Pagaliau žinokis, aš einu šalin... – kalbėjo tijūnas Daisia, ir pradžių nuo krūmo, paskui prišokęs prie jos, paglostęs ją abiem rankom, per pečius ir vėl atsokdamas atgal nuo nepakenčiamai skaudaus spiegimo.

– Oi, kas čia? Tai čia tamsta, dėde? O kodėl gi toks... Kam gi toks raudonas ir nemirkčioji... – ėmė pagaliau kalbėti, visa perbalus, visa drebėdama, visa uždususi, akyse tebematyt buvo didžiausias išgastis.

– Daisia, tas pats, tas pats, – pradžiugo Geišė. Vėl prišoko arčiau, priglaudė mergelę į sau, prisispaudė jos galvelę, pabučiavo į kaktą, šiurkščiu savo delnu perbraukė jai per skruostą.

Severja nesipriešino, lyg pajėgos netekusi; net užsimerkė. Glūdėjo Geišės glėbyje, leidėsi pasodinama po medžiu.*

* Vaižgantas, *Dėdės ir dėdienės*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 39–43; toliau cituojant nurodomas šio leidinio puslapis.

Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių“ kulminacija: semiotinė analizė

0.1. Šios studijos tikslas – išanalizuoti kulminacinį „Dėdžių ir dėdienių“ epizodą, o tai Severijos ir Geišės susitikimas miške. Visas ankstesnis pasakojimas vedė prie šio susitikimo, o po jo iš esmės pasikeičia Severijos gyvenimas. Tai, kas yra pasakojama apie Severiją prieš šį susitikimą, galima laikyti tarsi išeities pozicijos formulavimu, Severijos būsenos nusakymu (pasakojimas apie jos gyvenimo būdą, aplinką ir t.t.). O apie permainų laukimą užsimenama visai nedviprasmiškai:

Severjai, išeinant į žmones, nebūtų tad buvę ko gailėtis ūkio buities; bet daug ko būtų buvę gailėti – mergos buities. Ji buvo savotiškai laiminga, slauni ir verta nemenko likimo. Tačiau gyvenimas kitaip pasuko savo ratą. 39

0.2. „Slaunumas“ ir mergos buitis. Socialinis terminas „merga“ – „suaugusi, netekėjusi moteris, mergina“ (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, Vilnius: Mintis, 1970, p. 22; toliau – LKŽ) jau savaime numato perėjimą į kitą – ištekęsios moters būseną; tuo labiau kad Severija dar apibūdinama kaip slauni, o tai reiškia – puiki, šauni, turinti gerą vardą (LKŽ, t. 12, p. 1200), apie slaunią mergą sakoma: „Katro slauna, tai, būdavo, greit išteka“. Kitaip sakant, merga, o tuo labiau slauni, yra laikytina tematiniu vaidmeniu, kuris turi jau iš anksto numatytą programą ar veiksmų scenarijų. Pateiktoje citatoje nėra tiesiogiai kalbama apie būsimas vedybas, bet užsimenama apie „išėjimą į žmones“ ir tai yra platesnė perspektyva negu vien vyro susiradimas. Nors Severija yra pasirengusi ir „tinkanti“ galimiems pasikeitimams, bet kartu ji „savotiškai laiminga“. Ji yra susikūrusi savo mergišką gyvenimą, kuris skiriasi nuo jos draugių aplinkos (plg. klėties aprašymą), ir dabartinė – t.y. iki susitikimo su Geiša – jos būseną gali būti vadinama euforine. Kitaip sakant, Severija yra sustingusi tam tikroje laukimo būsenoje, o abi programos konkuruoja tarpusavyje.

Pastaba: Turėti programą reiškia turėti tikslą, kurio sieki, vadinasi, turėti geidžiamą vertės objektą; atskirai turi būti aptariama, kas Subjektui įteigia, suformuoja siektiną vertės objektą.

Tai pirmasis Severijos būsenos paradoksas: jos socialinė padėtis suprantama kaip pasiruošimas ištekti – ir ji tam neblogai pasirengusi, – bet ji patenkinta ir esama laukimo padėtimi. Kuo ji tikrai nepatenkinta – tai aplinkos jai siūloma buitimi (tėvų namų aprašymas) ir yra susikūrusi savo mikropasaui. Taigi trūkumą Subjektas junta pirmiausia buities sutvarkymo plotmėje, todėl logiška, kad daugiau yra kalbama apie „išėjimą į žmones“, o ne apie „gero vyro“ susiradimą. Tai netiesiogiai sakoma, pavyzdžiui, Severijos klėties aprašyme:

Buvo taip jauku, kaip geros skonies miestietės gulimajame. 38

arba alimentinio kodo plotmėje kalbant apie grybus (kremblius), beje, tiek pirmuoju, tiek ir šiuo atveju žvelgiama iš pasakotojo perspektyvos:

Tikrai sakau, tai toki skanėnai, kokių tegali patiekti labai išmintinga virėja savo smailižiams. 39

ir apibendrintai:

Ji buvo vienatinis žmogus, kuris mėgo ištaigą ir daile. 36

0.3. Pasakotojo pozicija. „Dėdėse ir dėdienėse“ dažnai sunku nubrėžti aiškią ribą tarp to, kas *pasakyta* (t.y. papasakotos istorijos), ir tarp *sakymo akto* (aišku, jis irgi yra pasakytas, sakymo aktas suvaidinamas, tradiciškai tai laikoma pasakotojo įsiterpimais tiesiogiai komentuojant, vertinant įvykius).

Sakymo akte pasakotojas nedvejodamas yra prisiėmęs Lėmėjo vaidmenį – jis numato pasikeitimus, žino jų padarinius. Jis netgi užbėga į priekį – tarsi neišturėjęs ir praskleidęs paslapties širmą – ir praneša, kad Severijai deranti euforinė perspektyva pasikeis į savo priešybę: nors Severija „verta nemenko likimo“ (tai Lėmėjo sankcija matant Severijos gyvenimą), bet „*gyvenimas* kitaip pasuko savo ratą“.

Taigi Severija savo pastangomis yra tapusi išskirtiniu asmeniu savoje aplinkoje (pasakotojas tatau vertina visai palankiai) ir yra pasiruošusi atitrūkti nuo šios aplinkos, bet pozityviai perspektyvai pasipriešina labai abstrakčiai formuluota jėga – *gyvenimas*, kuriam suteikiamos Lėmėjo funkcijos papasakotoje Severijos likimo istorijoje.

0.4. Pereinant prie analizei pasirinkto epizodo pabrėžtina, kad bus kalbama apie dvi Severijos būsenas – iki pasikeitimo ir po jo – ir apie patį pasikeitimo veiksmą, jo paskatas, jo atlikimo būdą. Semiotiniu požiūriu, čia galime apžvelgti subjekto vykdomą naratyvinę programą bei jos atsišakojimus; tai yra dar vienas argumentas, kad į aptariamą epizodą galima žiūrėti kaip į pakankamai autonomišką atkarpą teksto visumoje, kurioje telkiasi itin tankus apysakos reikšmių tinklas.

Dabar paieiliui aptarsime kiekvieną epizodo pastraipą.

1.1. Pirmoji pastraipa. Paprasta ir nepaprasta.

Ši šeštadienį Severja kaip paprastai buvo nuvargus dienos darbais ir miegan krito kaip akmuo į vandenį, nors labai buvo suneraminta rytykščia diena. Rytoj, kaip paprasta, visi, be vieno, turėjo eiti bažnyčion. O ji, kaip paprasta, turėjo prieš tai suskubti pakrembliauti. Vis tai, – kaip paprasta. Nepaprasta buvo, kad per šį krembliavimą ji gausianti patirti Geišės paslaptį, kuri, ji nuvokė, arti palies ir ją pačią. Krito miegan ir tuojau nuplaukė į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi net per sapną. Net apglušo, ir širdis jai ėmė kūju plakti, blaškytis ir plastėti. 39

Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad pagrindinė šios pastraipos tema – perėjimas iš vieno opozicijos

paprasta   vs   nepaprasta

poliaus prie kito. Perėjimas yra gana subtilus, kartu ir tolydus, ir su pertrūkiu. Šitą pagrindinę pastraipos temą, ar paprastumo/nepaprastumo izotopiją sąveiką, matome jau pirmuosiuose dviejuose žodžiuose: „Ši šeštadienį...“

Šeštadienis – darbo savaitės pabaiga, perėjimas iš kasdieninio gyvenimo į nekasdienišką sekmadienio gyvenimą, bet šis ciklas irgi, kaip matysim, įprastas. Prieveiksmis „ši“ nurodo konkretų laiko momentą, ir tai jau antroji konkretinanti nuoroda apysakoje. Pirmąjį sykį jis pavartotas, kai buvo kalbama apie labai neramią, nervingą dieną, kai Geišė pirmą kartą prakalbina Severiją ir „užduoda“ paslaptį, – „Visa ta diena buvo...“; „šis“ šeštadienis yra „tos“ dienos padarinys.

Diskursyviniam lygmenyje laiko požiūriu čia turime perėjimą nuo kartojimosi, tāsos, arba *duratyvumo*, aspekto, kurį ir išreiškia ne tiek laiko, kiek aspektinė kategorija „kaip paprasta“, į proceso pradžios, arba *inchoatyvinį*, aspektą, kurį ir žymi „nepaprastumo“ sąvoka.

Idomu, jog visai apysakos intrigai pradžia davė ypatingos „atmosferinės“ aplinkybės, kuriomis apibūdinama „visa ta“ paslapties „uždavimo“ diena:

Esti neramių nakčių. Oras elektra pernelyg persisunkia ar ką. [...] Dėl ko, neišmanau. Esti ir dienų tokių, kuriomis žmonės it bitės esti pikti, riejas, vaidijas, net mušasi, nori pirtin eiti ar ypatingai guoslūs tampa. 23

Pirmas aptariamos pastraipos sakinyss rodo, kad Severijos būseną yra pasikeitusi, „kaip paprastai“ ji „nuvargusi“, „miegan krito“, bet pirmoji ir antroji sakinio dalys jungiamos prieštaravimą reiškiančiu jungtuku „nors“. Tai, kad ji yra suneraminta rytdiena, neturėtų jai leisti kaip paprastai „miegan kristi“. Miego tema vėl iškils pastraipos pabaigoje, o dabar, antrajame sakinyje, išskleidžiama rytojaus įprastinė programa. „Rytoj“ visi turi eiti bažnyčion. Ši programos dalis yra privaloma visam kolektyvui, čia dominuoja modalumas /privalėti-daryti/, ir tatau nėra diskutuojama. Privalėjimas sėkmadienį eiti į bažnyčią numato sąlyčio, konjunkcijos su episteminiu Adresantu galimybę; ar ta konjunkcija įvyks, aišku, nėra garantijų. Daugiau ar mažiau formalizuota tradicija tapęs visų, be išimčių, ėjimas į bažnyčią išreiškia sąlytį su sakraline erdve, kuri išskyla kaip moralinių normų saugojimo institucija. Bažnyčios aplankymas virsta tų normų galios patvirtinimo aktu, ir šia prasme apie ją galima kalbėti kaip apie aptariamos naratyvinės programos episteminių Adresantą arba Lėmėją.

Bet trečiajame sakinyje išskyla kitas privalėjimo modalumas: „O ji, kaip paprasta, *turėjo*... suskubti pakrembliauti“. Vėl matome prieštaravimą nurodantį jungtuką „o“, kuris Severiją atskiria nuo kitų kolektyvo narių. Anaforiškas sintaksinės konstrukcijos ir net modalinio veiksmazodžio pakartojimas ne sumažina, o padidina nuotolį nuo „visų“. Ėjimas į bažnyčią visiems yra tradicijos padiktuota programa, o ėjimas krembliauti – Severijos tradicija. Ši asmeninė programa atskiria Severiją nuo kitų kaimo merginų; čia individualus *noras* yra paverstas *privalėjimu*. Taigi Severija pasirodo kaip ne tik paklūstanti bendriems privalėjimams, bet ir turinti savo norų, o tai svarbiausias žingsnis subjekto individualizavimosi link.

Apysakoje neaiškinama, ar Severija eidavo krembliauti ir kitomis savaitės dienomis (tuomet būtų tekę tai daryti prieš darbo dieną); iš esamo pasakojimo aišku, kad šis pomėgis iškrenta iš darbų ciklo ir sudaro jam priešpriešą. Tai dar vienas būdas atitrūkti nuo kasdienybės

rutinos, visai derantis prie sekmadieninių elgsenų. Atrodytų, kad sekmadienio rėmuose visai neprieštaraudamos sutelpa dvi – privalėjimo ir norėjimo – programos. Šia prasme Severija neiškrenta iš įprastos kaimo gyvenmenos:

O ji visai nenusimanė savo nuopelnų, nesuprato pasakymų „kur tu gauni laiko apsimazgot ar pakrembliaut?“, kad tai buvo daroma tuo pačiu laiku. 39

Kitas dalykas, kaip dera šios dvi programos turinio prasme, ar tarp jų nekyla įtampų?

1.2. Miškas ir bažnyčia. Mergina viena eina į mišką – šią temą ankstesnėje pasakojimo dalyje iššifravo Geišė savo klausimu:

Klausyk, Sever! Visi pasakoja, kad tu esi pirmoji šiame miške krembliautoja, pirmoji išrenkanti pačius gardžiuosius kremblius. Nejaugi, daisia, tu nebijai ankstyvais rytais eiti miškan? 32

Miškas yra rizikinga merginai zona, čia jos nebesaugo tradicinė kaimo bendruomenės globa, čia pereinama į „gamtos“ aplinką, kur jau gali ir nebeveikti įprasti kultūrinėje aplinkoje draudimai. Taigi eidama į mišką – tegul ir visiškai su kultūra susijusiais tikslais, siekdama estetizuoti savo buitį – rinkti grybų ir juos ypatingai paruošti, Severija privalo rizikuoti. Anksčiau vykęs pasikalbėjimas su Geišė apie lūšis patvirtina teiginį, kad Severija mėgsta riziką, eina į patį tankumyną, baido žvėris ir natūraliai jų išsigąsta. Taip krembliavimas vis dėlto sukuria gamtos/kultūros priešpriešą, ir tai pabrėžia žinojimas, kad po krembliavimo Severija eis į bažnyčią, kuri šiame kontekste teigia tam tikrus draudimus, o tai reiškia – yra kultūros saugotoja. Dabar galima sudėti abi priešpriešas:

privalėjimas (bažnyčia)	vs	norėjimas (krembliavimas)
kultūra (moraliniai draudimai)	vs	gamta (rizika einant į mišką)

Pastaba: Krembliavimas, kaip jau minėta, yra paradoksalus veiksmas – krembliai yra „laukinis“ produktas, bet tinkamai paruošti jie tampa kultūros rafinavimo priemone; apie tai dar bus kalbama.

Vadinasi, ėjimas krembliauti ir ėjimas į bažnyčią iš tiesų yra priešprieša, kadangi abiejų šių programų kontekstai yra opozicija. Visa tai turint galvoje galima konstatuoti, kad ir iki „šio šeštadienio“ Severija patirdavo tam tikras įtampas situacijoje, bet programų skirtumus neutralizuodavo jų nesusikirtimas, tinkamas išdėstymas laike (anksčiau keltis, kad spėtų ir į bažnyčią).

1.3. Nepaprastumas. Geišės žadėtoji paslaptis aktualizuoja potencialiai glūdinčią ėjimo miškan riziką. Iki šiol šioje pastraipoje kalbėjo tik pasakotojas, o dabar primenama ir pati Severija, jos nuojauta:

Nepaprasta buvo, kad per šį krembliavimą ji gausianti patirti Geišės paslaptį, kuri, ji nuvokė, arti palies ir ją pačią.

Miško kaip tokio paslaptis (tai ir kelia pavojų merginai), kurios Severija nebijo, pasipildo Geišės paslaptimi, kuri jai kelia nerimą, „neramina“. Tai nėra baimė, bet pasikeitimų nuojauta – „palies ir ją pačią“. Figūratyviai paslaptis ir nerimas išreikšti fraze, kuri numato, abstrakčiai sakant, Severijos ir Geišės konjunkciją: čia Severija yra Subjektas, o Geišė – vertės objektas, tik dabar Geišė yra įvardytas netiesiogiai, paslapties metonimu. Pasakotojas čia pavartoja taktilinę metaforą – paslaptis „arti palies“ (tai netgi šiek tiek tautologija, bet tuo sustiprinama tiesioginio sąlyčio reikšmė). Figūratyvus santykio su paslaptimi įvardijimas beveik atskleidžia ir pačią paslaptį. Tokie užbėgimai už akių yra tipingas Vaižganto pasakojimo reiškiny. Šis – tegul ir hipotetinis – paslapties paaiškinimas bus išplėtotas kitoje pastraipoje, pasakojančioje Severijos sapną.

1.4. Severijos miegas. Aptariamoje pastraipoje du kartus kalbama apie miegą: 1) pirmoje pastraipos dalyje tarp to, kas yra įprasta: „kaip paprastai... nuvargus... miegan krito kaip akmuo į vandenį“; 2) antroje pastraipos pusėje, jau perėjus prie „nepaprastumo“ temos: „Krito miegan ir tuojau nuplaukė į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi net per sapną.“ Matome, kad užmigimui atstovauja energingo sąlyčio su vandeniu figūros. Formuojasi figūratyvinis takas, kurį, aišku, diktuoja pirmajame iš cituotų sakinių minimas frazeologinis pasakymas: užmigtį – kristi kaip į vandenį. Bet šis kritimas kaip į vandenį reiškia staigų užmigimą, tai inchoatyvinio momento

pabrėžimas. Greitas užmigimas yra įprastas dalykas – nes yra pavargusi, kaip ir kitais sykais. Taigi figūrą diktuoja įprastas gyvenimo būdas – kasdienybė. Tas pats miego, kaip panirimo į vandenį, motyvas yra tęsimas ir antroje pastraipos dalyje. Bet sakinyss apie miegą prasideda ne tik jau anksčiau pavartotos frazės pakartojimu, taigi anafora, bet ir jos inversija: miegan krito → krito miegan. Tai vienos figūratyvinės temos tąsa ir naujos temos pradžia, nes bus pasakojama apie sapnavimus, apie blaškymąsi lovoje, kas galbūt jau nėra toks gilus miegas. Tačiau panirimo į vandenį (kritimo į jį) metafora pasakotojui yra paranki, ir dabar vanduo yra perėjimo į „tokias karalijas“ būdas, priemonė, mediacinė zona. Atkreiptinas dėmesys į perėjimo greitumą pabrėžiantį žodelį „tuojau“.

Tad užmigimo izotopija patiria tam tikrą pasikeitimą: nuo staigaus ir gilaus užmigimo kaip visuomet iki užmigimo esant suneramintai, sapnuojant neįprastus dalykus, blaškantis per miegą.

1.5. Severijos sapnas. Sapnavimas šiame pasakojime figūratyvizuojamas persikėlimu į kitą erdvę. Perėjimo į ją momentas labai suintensyvintas: „ir tuojau nuplaukė, į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi net per sapną“. Beveik kiekvieną sakinio atkarpą lydi stiprinantis žodelis, pabrėžiantis neįprastumo išpūdį. Sapno zona įvardinta parasinonimais: karalijos, keistenybės. *Sapno karalija* yra taip pat stereotipinis pasakymas, bet jis neturi jokių neigiamų ar teigiamų konotacijų. Karalijos, kaip stebuklą, neįtikėtiniausių įvykių srities, apibūdinimą konkretina antroji – *keistumo* sąvoka. Ji irgi dar neturi neigiamo ar labai teigiamo atspalvio, tiktai sustiprina, intensyvina nepaprastumo temą, kuri sakytum verčia išeiti net anapus sapno. Šitaip formuojasi dar vienas atitrūkimo – netgi sapne – nuo įprastumo laiptelis. Severijos sapnas perkelia ne tik į sapnų karalijas (tai įprasti, tradicijos duoti įvardijimai), bet kažkur dar toliau, kas dabar tegauja nepatirtų keistenybių – labai abstraktus apibūdinimas – vardus, bet neišduoda pasakotojo vertinimų.

1.6. Pragmatiškumas ir kognityvumas. Pastraipa prasidėjo metaforiškai artikuliuotu pragmatiniu Severijos veiksmu – kritimu į miegą. Toliau pasakotojas aiškina jos nerimo priežastis ir užsimena apie Severijos sapno neįprastumą, bet nepasakoja, koks tai sapnas. Pastraipa

baigiasi vėl grįžimu prie Severijos somatinių veiksmų; kitaip sakant, čia užbėgama į priekį ir, neaiškinant, bet nujaučiant iš konteksto nerimo priežastis, pasakoma, kaip į tokį neiprastumą reaguoja Severijos širdis, šiuo atveju tai merginos metonimas. Širdis pasirinkta neatsitiktinai, nes kalbama apie kognityvinės veiklos (nerimas prieš užmiegant, keistas sapnas) sąsajas su fizine žmogaus esybe. Širdis čia gali būti geras tarpininkas, nes ji, atstovaudama kūnui, paprastai siejama su dvasiniais išgyvenimais.

Dar kartą išsižiūrime į visus šios pastraipos žodžius ar frazes, kurie išreiškia Severijos jaudinimąsi: „labai buvo suneraminta“, „gausianti patirti paslaptį“, „kuri arti palies ir ją pačią“, „nuplaukė į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi nei per sapną“, „net apglušo“, „širdis jai ėmė kūju plakti, blaškytis ir plastėti“. Įdomu, kad visoje frazėje iki „apglušimo“ meistriškai išvengta vertinimo. Taigi Severijos jaudulys nėra nei aiškiai euforinis, nei disforinis. Tai jaudinimasis prieš nežinomą, kai norima keisti savo gyvenimą, bet pasikeitimas nėra aiškus – ir traukia, ir baimina. Čia turime sinkretinę formą, kai nei viena, nei kita dar nėra išsikristalizavę. Tai jaudulys, įtampos atsiradimas prieš susidarant naratyvinei programai, kuri jau nubrėžtų veikimo kryptį. Bet ir šis jaudinimosi aprašymas turi tam tikrą raidą. Severija krinta ir kietai užmiega ir, nuplaukusi į sapno keistenybes, ima blaškytis. Paskutiniame pastraipos sakinyje jau minimas Subjekto būsenos pasikeitimas, tiesa, tik dvasinės būsenos – Severija apglušo, o tai jau ribojasi su disforine būsena, tačiau ši sąvoka gali reikšti ir kraštutinį euforinį būvį. Žodžiu, neapibrėžtumas lieka. Ypač tai akivaizdu nagrinėjant „apglušimui“ aprašyti pasitelktas somatines figūras: širdis *kūju plakė, blaškytis, plastėti*. Dar sykį pakartojamas inchoatyvinis proceso aspektas, bet kai kas prasideda jau ir somatinėje plotmėje – tai ir jaudinimosi, ir širdies plakimo pradžia. Visi trys veiksmazodžiai nurodo ne judėjimą į kurią nors pusę, bet judėjimą vietoje, tarsi amplitudė, o ryškesnio postūmio į kurią nors – geresnę ar blogesnę – pusę nėra todėl, kad širdis panaši į narve uždarytą paukštį (*širdies plastėjimas* čia atėjo, be abejo, iš šito „paukštiško“ konteksto). Taigi matome sujungtus du frazeologizmus apie širdies nerimą: širdis kaip kūjis ir širdis kaip paukštis narve. Tačiau mums ypač svarbu, kad širdies blaškymasis neturi krypties, jis nesiejamas su jokiais vertybėmis. Aišku, priklausomai nuo konteksto, pats *blaškymosi* vs *ramumo* supriešinimas gali būti vertybinis; pavyzdžiui, širdies neramumas romantiniame kontekste bus teigiamai

vertinamas, bet širdies ramumas aplinkoje, kuri orientuota į esamos situacijos, tarkim, tradicijos, išsaugojimą, irgi bus teigiamai vertinamas. Pirmuoju atveju individas su savo programomis daugiau ar mažiau bus iškilęs virš kolektyvo, antruoju – atvirkščiai. Regis, minėtų orientacijų sandūrą turime ir mūsų pastraipoje. Severija nesipriešina tam, kas yra įprasta kaimo bendruomenės gyvenime, ir todėl yra užsitarnavusi širdies ramybę, bet ji turi ir savo programą, savąjį unikalų visame valsčiuje kelią, ir todėl pasikeitimai ją turėtų masinti.

2.0. Antroji pastraipa. Sapnas.

Kažin kas iš kažin kur dvelkė be galo maloniai, kažin kas spraudės be galo baisiai. Viena ir kita liejosi į krūvą ir kalnu virto ant jos, jog net išturėti nebegalima. Plaukė srovės juoko ir srovės ašarų; nuo vienu ir kitu buvo lygiai trošku. Matė tačiau, jog viso to galima išvengti. Tik kaip? Nebent tai težino vienas Geišė, užsakęs paslaptį. Galų gale taip jai pasidarė nejauku, lyg kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį. 40

Šiuosyk į sapną žiūrėsime pirmiausia kaip į pasakotojo aprašytą, taigi fiktyvų sapną, kaip į literatūrinį konflikto formulavimą tam tikromis – sapno žanro – priemonėmis.

2.1. Neapibrėžtumas. Neapibrėžtumo izotopija tęsiasi ir pirmajame šios pastraipos sakinyje: *kažin kas* (du kartus), *iš kažin kur*. Pirmasis abstraktus terminas šiuo atveju išreiškia veiksmo subjektą, o antrasis yra erdvinė nuoroda. Rekonstruosime naratyvinę situaciją: Severija čia atlieka aktanto-objekto funkciją. Neapibrėžtasis *kažkas* yra veikiantis Subjektas, o jo veikla nukreipta į Severiją. Aktantiniame, t.y. naratyvinės programos formulavimo, lygmenyje galima sakyti, kad Subjektas siekia konjunkcijos su objektu. Abstraktaus Subjekto įvardijimas ir neapibrėžta erdvinė nuoroda yra ne vieno lygmens terminai, kadangi erdvės-laiko nuorodos iškyla tik diskursyvyiniame lygmenyje. Pastaroji erdvės nuoroda (tiksliau sakant, jos nebuvimas) yra tarsi tautologiškas Subjekto neapibrėžtumo, jo svetimumo patvirtinimas kitame – diskursyvyiniame – lygmenyje.

Šį sakinį, kaip ir visą sapno aprašymą, reikėtų laikyti visos intrigos tarp Geišės ir Severijos performulavimu abstrakčiomis sąvokomis, tik jas šiuosyk randame diskurso paviršiuje.

2.2. Veikiantysis sapno Subjektas. Nors į situaciją yra žiūrima iš Severijos pozicijų, bet, kaip minėta, ji yra patiriantis veiksmą Subjektas, o veikiančiojo Subjekto požiūriu – objektas, kurio siekiama. Veikiantis Subjektas nusidriekia, krypta į objektą. Pasakotojas nemini neklystamai čia numanomo Geišės veiksmų – priartėjimo, palietimo, kalbama labai abstrakčiai, tačiau ir dabar suartėjimas yra išreikštas pavartojant dviejų pačių intymiausių jausmų – olfaktyvinės ir taktilinės – terminus. Taigi *dvelkė* gali būti suprantamas dvejopai: *dvelkė* kvapu ir *dvelkė*, kaip palietė nepriliedamas (plg. „*dvelkė* šiluma“). Šis Subjekto ir objekto priartėjimas, dar nesant tikro taktilinio sąlyčio, yra, tai pabrėžtina, teigiamai vertinamas, netgi itin euforizuojamas – „be galo maloniai“.

Štai kaip šilumos *dvelkimas* aprašomas kitoje apysakos vietoje, pasakojant apie Severijos artėjimą prie Mykoliuko:

Ir Mykoliukas ėmė matyti Severiutę šenjuo iš tolo ateinant ir daugiau niekur nebežiūrėjo: traukė erdvę į save, rijo ją, kaip traukinys bėgių kelią, ir artino į save mergele. Tačiau jai praeinant, nepažiūrėjo į veidą ir jos akelių negaudė. Jautė ją grįžtant, nors buvo nusigręžęs; jautė artinantis, kaip jaučiama šilima, einant į krosnį ar žiburį kišant į veidą. Juo arčiau, juo Mykoliukui darėsi geriau, lyg šaltyje artinantis šilumėlės srovei. 15

Citatoje taip pat yra kalbama apie priartėjimą neprisiliečiant, kuris įvardijamas taktilinio pobūdžio palyginimais („jautė artinantis, kaip jaučiama šilima“).

Dvelkimo figūra implikuoja kryptį – iš kur nors į ką nors. Kadangi šiuo atveju tikslas yra aiškus, telieka nurodyti iš kur. Bet *dvelkimo* šaltinis nekonkretizuotas, todėl lieka abstraktusis ir šiuo atveju neišvengiamas „iš kažin kur“.

Spraudės – jau neabejotinai taktilinį sąlytį nurodantis veiksmazodis, ir jau pats savaime turintis neigiamų konotacijų. Jas patvirtina kraštutiniškai disforinis vertinimas – „be galo baisiai“.

Taigi Subjekto ir objekto švelnų suartėjimą patiriantysis vertina teigiamai, o susilietimą, beje, gruboką, vertina neigiamai. Aspektiniu požiūriu Subjekto poveikis objektui pateiktas kaip besitęsiantis, veiksmo pradžios ir pabaigos neturintis procesas; *dvelkė* ir *spraudės* aspektiškumas, sakytum, ateina iš specifinės sapno žanro stilistikos. Įtampa čia tik kyla: kai atstumas dar išlaikytas – euforija, kai jis išnyksta – disforija, bet ir pastaruoju atveju tęstinumo arba diurnatyvinis aspektas išlieka.

2.3. Poveikį patiriančiojo sankcijos. Aptardami elementarias naratyvinio lygmens struktūras kalbame apie veikiantįjį Subjektą ir poveikį patiriantį objektą. Tačiau tuo momentu, kai patiriantysis imasi kokios nors iniciatyvos, tiek pragmatinės, tiek ir kognityvinės, pavyzdžiui, vertindamas Subjekto veiksmą, aktantiniai vaidmenys persiskirsto – jis tampa *Subjektu*, o atlikdamas vertinimo veiksmą jis prisiima dar ir Adresanto funkcijas. Akivaizdu, kad *Subjekto* ir *objekto* kategorijų sąryšis yra grynai loginis ir leidžia apibūdinti elementarią naratyvinės programos struktūrą, kuri pasakojimo eigoje nuolatos komplikuojasi.

Antrasis aptariamos pastraipos sakinyss skirtas papildyti poveikį patiriančiojo reakcijas į tai, kas vyksta sapne. Pirmojoje pastraipoje buvęs sinkretinis jaudulys, kuris antrosios pastraipos pirmajame sakinyje išsiskaidė į euforinį ir disforinį vertinimus, antrajame sakinyje vėl jungiasi į sintetinę visumą: „viena ir kita liejosi į krūvą“. Ši metaforinė *krūvos* figūra išplėtojama į *kalno* metaforą, kitaip sakant, į frazeologizmą, išreiškiantį sumaištį, kuri hiperbolizuota iki *kalno* figūros. O *kalnas* jau, aišku, ima slėgti ir krypta į bendrą disforinę reakciją. Beje, veiksmazodis *virto* irgi lieka diurnatyvinis. Antrame sakinyje atsiranda naujas – priešinimosi spaudimui – niuansas; *išturėti nebegalima* implikuoja, kad iki tol tarsi išturėti buvo galima. Taigi įtampa ir toliau didinama, susijungus euforijai ir disforijai „į krūvą“, ši dar padidinama; tai, sakytum, natūralus kiekybinis prieauglis, kai euforinis ir disforinis reagavimas negali vienas kito neutralizuoti ir kai kraštutinis euforiškumas yra ne mažiau slegiantis negu kraštutinis disforiškumas. Ramios, neutralios būsenos požiūriu šis hiperbolizavimas yra visai pagrįstas.

Antrajame sakinyje minimas ir *išturėjimas*, taip atsiranda ir veiksmą patiriančio Subjekto anti-veiksmas. Žodžiu, formuojasi įprasta polemė aktantų programa, kai vieno aktanto intencijos prieštarauja kito aktanto siekiams. Kiek ši priešinimosi tema bus plėtojama – pamatysime, bet iki šiol Severija buvo visiškai pasyvi ir tik kognityvinėje plotmėje įvertino spraudimąsi.

Trečiasis sakinyss patvirtina mūsų ankstesnio skaitymo hipotezes. Galima sakyti, kad čia turime tų pačių temų performulavimą: malonų dvelksmą pratęsia *juoko* terminas, o baisų spraudimąsi pratęsia *ašaros*. O krūvos virtimą kalnu pakartoja frazė: „nuo vieno ir kitų buvo lygiai trošku“. Ašaros ir juokas yra tam tikros amplitudės polius išreiškiančios, kraštutinės sąvokos, ir tai yra dvasinių būsenų somatinė išraiška.

Kaip tik kraštutinitumas ir slegia. Taigi vis labiau ima išsivalyti neigiamas požiūris į tai, kas vyksta, nors yra ir kai kas malonaus. Po aptarto trečiojo sakinio pastraipoje yra savotiška cezūra, nes keičiamas požiūris, imama tarsi racionaliau (sapne!) žiūrėti į tai, kas vyksta.

Kadangi euforija ir disforija jau susijungusios į tam tikrą visumą, kurios norima atsikratyti, natūraliai ieškoma priešpriešos tai visumai. Bet tai nėra grįžimas į visiškai neutralią, įprastą kaimo mergaitės, neturinčios didesnių ambicijų, būseną, o tik noras rasti išeitį jau esamomis sąlygomis, paramos ieškojimas atsidūrus įtampos prislėgto žmogaus būsenoje. Jau minėta, kad Severija įvertina tai, ką junta sapne (bent apie tai yra pasakojama vertinimus implikuojančiais terminais), taigi ji yra prisiėmusi vertinančiojo Adresanto funkcijas (aišku, kad šis situacijos vertinimas siejasi ir su autosankcija). Tačiau įvertinimo nepakanka, ji iš tiesų linkusi ieškoti pagalbos.

2.4. Adresanto ieškojimas. Pasakotojas sapne iškelia galimybę, kaip išvengti viso to, kas vyksta. Ir čia tarsi esama šio tokio nelogiškumo. „Matė tačiau, jog visa to galima išvengti.“ Matymas, kad *galima* išvengti, implikuoja ne tik *norą* išvengti, bet ir *galėjimą*, t.y. *sugebėjimą* išvengti. Kitaip tariant, frazė „galima išvengti“ rodo Subjekto kompetenciją atlikti veiksmą, o ne vien jo norą ar privalėjimą ką nors daryti. Bet toliau eina klausimas – „Tik kaip?“, kuris liečia būtent Subjekto kompetenciją – sugebėjimą, galėjimą. Šis klausimas rodo, kad kol kas egzistuoja tik noras, kurį galbūt diktuoja privalėjimas (laikytis nustatytų draudimų). Situacija nėra labai komplikauta, o sakinyje apie *galėjimą* irgi gana paprastas; abejotina, kad čia būtų lengvabūdiškai ar per neapsižiūrėjimą sukeisti modaliniai veiksmažodžiai. Priežastis, matyt, kita.

Pasakotojas jau pradėjo rodyti tam tikrą Severijos iniciatyvą – ji ne tik nerami, bet jau įvertina situaciją, jau tarsi pasirengusi priešintis; ir ji natūraliausiu būdu žino sprendimo variantą – reikia viską atiduoti į Geišės rankas. Tai ne bėgimas nuo situacijos, bet greitesnio jos išsprendimo laukimas. Be didesnių abejonių Adresanto vaidmenį ji atiduoda Geisei, „užsakiusiam paslaptį“. Taigi Severijai nėra didelių abejonių, kas tas *kažin kas*. Ir pats paslapties užsakymas jai nekelia neigiamų reakcijų. Severija yra apsisprendusi, ji iš tiesų matė, kad viso to galima išvengti, t.y. išvengti neapibrėžtumo, abiejų kraštutinitumų maišymosi.

Šitaip žiūrint nelogiškas yra veikiau klausimas „Tik kaip?“. Tai suvaidinta dvejonė, kuri bus išplėtota paskutiniame pastraipos sakinyje. Jeigu viskas atiduodama į Geišės rankas ir tai net nesvarstoma, natūraliai lauktum ir priešingos reakcijos – gėdos jausmo. Apsisprendimas juk esminis, nors kitokio čia ir negalėtų būti, kadangi ji iš pat pradžių priėmė Geišės sąlygas. Gėda yra nauja autosankcija, atsiradusi po to, kai įvyko Severijos apsisprendimas.

Pastraipoje nuolat svyruojama tarp euforijos ir disforijos:

- 1) euforija: be galo malonus dvelkimas; srovės juoko; neigiamai vertinto „kalno“ išvengimas viską atiduodant į Geišės rankas;
- 2) disforija: spraudėsi be galo baisiai; srovės ašarų; nuo visko lygiai trošku; galų gale pasidaro nejauku.

2.5. Nejaukumas. Jau minėta, kad tai gėdos jausmas pernelyg atvirai apsisprendus paklusti Geiše. Nejaukumas – tai moralinė kategorija, kurią iliustruoja, kaip dažnai matome Vaižganto pasakojime, nuoroda į frazeologiją – „lyg kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį“. Pirmiausia čia visai tinkama šiek tiek erotizuota nuogumo figūra. Gėdos priežastis yra atvirai seksualinė, Severijai tai nėra paslaptis. Tačiau ir čia ji iniciatyvą jau yra atidavusi kitam – ne pati pasirodo nuoga, bet „lyg kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį“. Visas anksčiau aptartas konfliktas pakartotas šioje frazėje. Įtampa kyla tarp individo ir jį supančio kolektyvo, t.y. konfliktas su gyvenimo normomis.

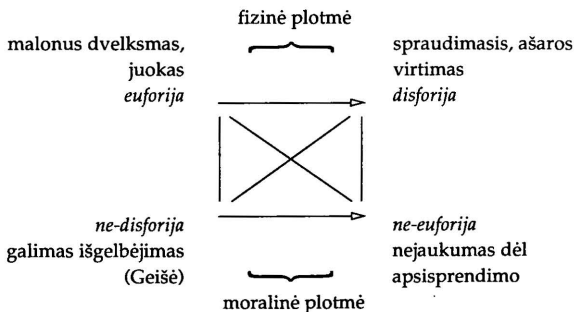
Taigi pastraipa prasidėjo maloniu dvelksmu, o baigėsi – gana natūraliai tradicinio kaimo atstovei – gėdos pojūčiu. Tai sapno pradžia ir pabaiga.

Pastaba: Gėdos jausmas kyla iš įtampos tarp savo *noro*, savo sprendimo atsiduoti Geišės valiai, ir *privalėjimo* elgtis kur kas kukliau, t.y. visai paklūstant kolektyvinio Adresanto diktuojamoms elgesio normoms; šiuo atveju vėlgi kalbame apie episteminį Adresantą, atstovaujantį tradiciniame kaime galiojančioms krikščioniškos moralės normoms, taip pat ir elgsenos modeliams.

2.6. Sintagminė grandinė. Jei sapno pavidalu aprašytus įvykius pateiksime kaip sintagminę eilę, matysim, kad formuojasi kontrasto principu sudaryta grandinė: euforija (malonus dvelkimas, juokas) →

disforija (spraudimasis, ašaros) → disforija sustiprėja (abu kraštutinumai „kalnu virto“) → bandymas panaikinti disforiją (nori atsiklausti Geišės) → atsvara šiam norui (gėdos jausmas). Akivaizdu, kad paradigmiškai malonus dvelksmas, juokas ir noras išvengti ašarų atsiklausiant Geišės sudaro vieną pasikartojimų grupę (aišku, atsiklausimas intensyvumu neprilygsta maloniam dvelksmui ir juokui ir tėra virtualumas, galimybė išvengti disforijos). Disforinėje grupėje aiškiau negu pirmuoju atveju išreikštas perėjimas nuo fizinio nemalonumo (spraudžiasi, virsta, trošku) prie moralinio (pasidarė nejauku; buvimas nuogai tarp žmonių yra tik palyginimas, kuris neslepiamas – *lyg*).

Ši analizė leidžia formuoti dalinį semiotinį kvadratą:

Strėlėmis pažymėta sintagminė čia įvardytų punktų apėjimo tvarka. Kvadrato, kaip giliausio ir abstraktaus prasmės universumo, artikuliaciją šiuo atveju palengvino sapno žanro specifika; Vaižganto pasakojime tai abstraktaus intrigai būdingų įtampų lauko formulavimo vieta. Sapno žanrui būdinga ne tik konstatuoti esamą situaciją, apnuoginti slaptas mintis, intencijas, bet ir užbėgti įvykiams už akių, numatyti tolesnę jų eigą. Nesvetima tai ir aptariamam tekstui, prie šio sapno dar teks sugrįžti.

3.0. Trečioji pastraipa. „Pabudimas“.

Pakirdo Severija visa stangi, taip smarkiai ir bailingai stvarstydamasi visa ko aplinkui, lyg viskas nuo jos būtų kritę ir viskas ūmai reikėjo prilaikyti. Visas duknas sutraukė ant savęs, palikdama nuogas kojas. Šnirpštė nosimi, visa apdrikusi plaukais, kol galų gale praplėšė akis ir, lyg bose pro svikį, pro vienatinį langiuką gero vyro kumščiu iškišti, pajuto įtrykštančią į vidų rytų aušrą. Langiukas buvo tiesiai į vasaros rytus, lyg tyčia, kad pirmieji danguj ištryškę spinduliai atsидurtų į jį. Pamėgino vėl užsimerkt, juk šiandien ir jai valia ilgėliau parūgti patale. Tačiau ir per užvožtus akių vokus ėmė jaust išiveržiančią vidun šviesą, jautės jau likusi visai gyva, daugiau nebemigsianti, tai dar kartą griebės šen, griebės ten, lyg ūmai išgąsdinta, ir atsisėdo kaip plieninė. Savo papratimu metė ant savęs platų, gražų šv. kryžiaus ženklą, šiuo kartu balsu, primygtinai ištardama žegnojimos žodžius. Ir susijuokė; ne iš žegnojimos: tai buvo ištikimiausias ir tikriausias jos apsigynimo ženklas, tik iš savo išgąščio. 40

Pirmiausia iškyla šios pastraipos dalijimo į mažesnius gabalus problema. Kadangi subjektas nesikeičia, nesikeičia laiko ir erdvės parametrai, tai skirstymo pagrindu galima imti Severijos veiksmus: 1) pakirdo, 2) praplėšė akis, 3) digresija apie langelį, 4) mėginimas vėl užsimerkti, 5) atsisėdimas, 6) žegnonė.

3.1. Pakirdimas. *Pakirsti* yra sinonimas veiksmažodžiui *pabusti*. Stangus, pasak *Akademinių lietuvių kalbos žodyno*, reiškia nepasiduodantis lenkti, lankstyti, nelankstus, sustiręs, nejudrus; „Jo kūnas stangus, t.y. nepliukšnas, neglebnas“ (LKŽ, t. 13, p. 664). Trečioji pastraipa prasideda Subjekto būsenos ir išvaizdos aprašymu. Severija dar nėra visiškai atsibudusi, ji bunda – *pakirdimas* reiškia inchoatyvinį budimo aspektą ir šis *pakirdimas* yra kaip pereinamoji fazė tarp sapno (ji dar „neatplėšusi“ akių) ir visiško atsibudimo. Pasakotojas vengia griežto montažo principo, jis greičiau linkęs kai ką pakartoti, anaforizuoti ir susieti atskirus epizodus. Taigi ir čia, jau *pakirdus*, sapnas dar tęsiasi. Sapno pabaiga – kaip buvo papasakota anoje pastraipoje – „lyg kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį“. Analizuojamoje pastraipoje šis lyginimas išplėtojamas, tai tarsi perėjimas iš kognityvinės į pragmatinę plotmę. Severija dabar elgiasi taip, tarsi tikrai būtų apnuoginta. Pats veiksmas apibūdintas dviem būdvardžiais: *smarkiai* ir *bailingai*, o vadinasi jis *stvarstydamasi*. Šis veiksmažodis yra vedinys iš veiksmažodžio *stverti*, idomu, kad jis turi tris priesagas: *stvarstyti*, *stverdama*, *stvertis*. Pirmoji priesaga vienkartinį veiksmą verčia daugkartiniu;

pusdalyvinės konstrukcijos priesaga rodo paralelinį kitą veiksmą (t.y. pakirdo); trečioji dalelytė rodo veiksmo sangražišumą, jis nukreiptas ne į ką nors kitą, ko reikalautų veiksmazodis *stverti*, visais minėtais atvejais išlaikantis tranzityvumo aspektą, t.y. reikalaujantis nurodyti objektą, kurio tuo veiksmu siekia Subjektas. Pirmoji priesaga veiksmą ne tik padarė daugkartinį, bet ir jį tarsi susmulkino, sumenkino; būdvardis *smarkiai* šiuo atveju gal ne tiek rodo veiksmo intensyvumą, kiek dažnumą, nes intensyvumui, t.y. stiprumui, prieštarautų sinonimo pozicijoje esantis antrasis būdvardis – *bailingai*, neleidžiantis šitoje situacijoje įžiūrėti kokio ypatingo energingumo. Taigi Severija veikia, bet tas veiksmas neturi aiškaus tikslo, yra susmulkintas, į save nukreiptas.

Ko ji stvarstosi – pasakyta, bet abstrakčiai: *visa ko*. Tatai netrukus tame pat sakinyje kartojama: „*viskas* [...] būtų kritę“, „*viskas* [...] reikėjo prilaikyti“.

Akivaizdu, kad šis sakinytis kartuoja sapno pastraipos paskutinio sakinio lyginamąją situaciją, naudojamas netgi tas pats lyginamasis jungtukas *lyg*. Pati situacija, jei gretinsime šiuos sakinius, yra jau kiek pasikeitusi. Sapne Severija buvo tarsi pasyvus manipuliavimo objektas – ją *kažkas* išstūmė nuoga. Dabar jau išorinės jėgos nebeįvardijamos – viskas tiesiog nuo jos krinta.

3.2. Dangstymasis. Prisidengimo nuo kitų žmonių, apskritai dengimosi, nebuvimo nuogu reikalavimas yra savaime suprantamas ir remiasi fundamentalia gamtos/kultūros priešprieša; kultūra – tai prisidengimas ir tik po to jau šitas kūno pridengimas, didesnis ar mažesnis kūno apnuoginimas tampa rengimosi madų manipuliavimo objektu. Prie šio klausimo verta stabtelėti, nes Vaižgantas apskritai nemažai dėmesio skiria Severijos aprangai ir pačiam rengimosi procesui. Netrukus dar turėsime progos tatau aptarti, nes bus aprašomas Severijos tualetas ruošiantis eiti į mišką.

Norėdama apsiginti sapne nuo gėdos Severija dangstosi savo patale – taip nuosekliai yra pereinama nuo kognityvinės plotmės įvykių prie pragmatinės plotmės somatinių veiksmų.

Taigi sapnas baigėsi nuogumu, kurį reikia dengti. Tai ne nuogumas pats sau, bet nuogumas kitų akivaizdoje. Severija ima statyti užtvaras, dengtis lovoje užsitraukdama duknas. Sapne nuogumas paminėtas tik kaip palyginimas, metafora, bet kartu sapne buvo aiškiai juntama

suartėjimo su kažkuo neartikuluotu, neivardytu galimybė. O noras visus įgaliojimus atiduoti Geišei Severiją iš tiesų paliko neapsaugotą; tiesa, ji to ir laukė, to ir bijojo. „Žmonių būrys“ paminėtas kaip episteminis Adresantas, kuris sankcionuoja – aišku, neigiamai – tokį Severijos laukimą.

3.3. Budimas. Pasakotojas, sakytum, nelabai diskretiškai yra įsiveržęs į mergautinę Severijos klėtį ir be didelių pagražinimų, su nemaža ironijos doze, piešia Severijos išvaizdą. Bet tai nėra tik išorinis aprašymas, tai gana subtilus išėjimas iš, sakytum, vidinio gyvenimo, vidinio pasaulio, iš tų minčių, kurios sukosi Severijos sapne, rato.

„Palikimas nuogų kojų“, „šnirpštimas nosimi“, „apdrikimas plaukais“ – vis netvarkos požymiai, turint galvoje, kad tvarka (plaukų sušukavimas, nešnirpštimas nosimi, kojų uždengimas lovoje) yra vis tvarka kitiems, t.y. kultūra, prisiderinimas prie visuotinai toje aplinkoje priimtinių normų. Vadinas, miegodama, sapnuodama Severija gyvena kultūroje tik kognityvinėje plotmėje (ir ta kultūra gana griežtų reikalavimų, nes turime finalinę autosankciją), o kūnas tuo metu yra gamtos žinioje, t.y. nekontroliuojamas, nesuvaldytas.

Judėjimas nuo dvasinės prie fizinės plotmės sureikšmintas, nes kūno pabrėžimas metaforizuoja nuo dabar vis glaudesnę Severijos suartėjimą su ją supančiu pasauliu. Tačiau viskas vyksta iš lėto, Severija yra pasyvus, besiginantis Subjektas. Iš pradžių to pasaulio nėra daug; pasakotojas vos pastebimai sugretina dvi figūras: akis („praplėšė akis“) ir langelį („lyg bose pro svikį“): ir pro vieną, ir pro kitą veržiasi šviesa. Taigi implicitiškai suformuluojamos kelios opozicijos: /tamsa/ vs /šviesa/; Severijos miegojimas atitinka nakties tamsą, ji prabunda, kai tik galima ką nors išžiūrėti. Klėtis, kuri palyginama su bosu, yra tarsi dar vienas Severiją saugantis gaubtas – su aplinka susisiekiama tik per mažutį langelį. Langelis yra taip pasuktas, kad „matytų“ pirmuosius saulės spindulius ir jie pasiektų Severiją. Tad prasibrovusi pro dvigubą užkardą, šviesa pasiekia Severiją. Ir šitas „prasibrovimas“ gana ekspresyviai metaforizuojamas: „pro vienatinį langiuką gero vyro kumščiu iškišti, pajuto įtrykštančią į vidų rytų aušrą“. Aišku, kad vyriško kumščio figūra, čia pasitelkta langelio dydžiui apibūdinti ir esanti dar vienas frazeologizmas, netiesiogiai tematiškai siejasi su pasakojimu. Nors kumštis iškišamas į išorę (tai rodo priešdėlis), su

įtrykštančia šviesa ši figūra atneša vyriškumo, jėgos atributus. Tokia aliuizija į vyriškumą (žinome, kad vyrai šioje klėtyje nesilanko) priklauso pasakotojo etnografiniam aplinkos aprašymui, o ne Severijos galvojimams, tai tarsi pasakotojo remarka skaitytojui, bet nenutolstant, netgi pratęsiant Severijos galvojimų (jeigu sapne galvoji, gal tiksliau – galvojasi), nuojautų, sapnavimų izotopiją. Įrodymui galima palyginti neabejotiną judėjimą jos link reiškiančius predikatus sapne ir pramerkus akis: „spraudės“ ir „įtrykšta“.

Jau sapne patyrusi, kad nėra apsaugota nuo išorinio pasaulio, Severija, tarsi nujausdama tos įtrykštančios šviesos pavojingumą sau (ar čia nėra realizuota asociacija su kumščio figūros agresyvumu?), „pamėgino vėl užsimerkt“. Tai noras atsiriboti, apsisaugoti, nors šis poelgis ir teisinamas sėkmadienio galimybe ilgiau pamiegoti. Šiuo atveju šviesa, į klėtį besiveržiantys spinduliai yra to, kas Severijos laukia – tos dienos įvykių, to ją supančio pasaulio, su kuriuo susiliesti ji ir nori, ir nedrįsta – metonimas. Pasakotojas komentuoja Severijos užsimerkimą jos mintimis – „juk šiandien ir jai valia ilgėliau parūgti patale“, taigi bandymas užsimerkti pristatomas kaip natūralus, *įprastas* šventai dienai veiksmas.

Štai čia labai akivaizdžiai pateikiamos dvi plotmės; viena tarsi gilesnė, ją valdo sapno suformuota nuojauta, tačiau ji susiejama su kita, išorine, nekeliančia abejonių įprasto kasdienio elgesio programa ir jos diktuojamomis galimybėmis. Pirmąją valdo jaudulys (kartu ir euforinis, ir disforinis), kurį kelia artėjimo prie kažko kito, kuris įvardijamas netiesiogiai arba stengiamasi jo neminėti, galimybė. Semiotiniu požiūriu čia turime ganą įprastą naratyvinę programą, kurios įtampą formuoja Subjekto noras ir kartu nenoras įgyti vertės objektą. Taigi šviesos spinduliai gali būti laikomi neišvengiamybės ženklais, ir kadangi jos dvejojimas yra stiprus, ji „pamėgino vėl užsimerkt“.

Tačiau ir per užvožtus akių vokus ėmė jaust įsiveržiančią vidun šviesą; jautės jau likusi visai gyva, daugiau nebemigsianti, tai dar kartą griebės šen, griebės ten, lyg ūmai išgąsdinta, ir atsisėdo kaip plieninė.

Čia tarsi pasitvirtina užuominos apie aplinkos protensyvumą, slinkimą („veržimasi“) Severijos link siekiant sąlyčio su ja; kalbama apie tos aplinkos – šviesos – gebėjimą neišvengiamai, fatališkai įveikti užtvaras. Bet pasakotojas vėl imasi komentuoti, pateikdamas kitą pojūčio interpretaciją – „jautės jau likusi visai gyva“. Tačiau šie komentarai:

„galinti parūgti patale“, „pasijutusi visai gyva“ yra tik paviršutiniški ir nerišlūs pastebėjimai, kuriuos galima laikyti Subjekto apsigaudinėjimu, jeigu juos priskirtume Subjektui. Tuo tarpu gilesniame lygmenyje plėtojasi to paties jaudulio sąlygojami būsenos pasikeitimai. Jeigu paklustume pirmiesiems, išoriniams argumentams, būtų visai neaišku, ko gi Severija vėl nusigando. O jeigu laikomės gilesnio sluoksnio logikos – išgąstis visai motyvuotas, nes šviesos veržimasis net ir pro „užvožtus vokus“ dar kartą patvirtina laukiančią neišvengiamybę, bet kartu, vis labiau blaivėjant, t.y. „bundant“, „darantis gyvai“ (visai pagal mitologinę priešpriešą miegą tapatinant su mirtimi), vis stiprėja autosankcionavimo, t.y. savęs įvertinimo, veiksmas. Dėl to stiprėja ir tą jaudulį išreiškiantys apibūdinimai: sapne – „pasidarė nejauku“, pradėjus busti – „bailingai“, dabar – „lyg ūmai išgąsdinta“. Išoriškai naujasis jaudulio prasiveržimas pasireiškia *grabinėjimusi* – tai vėl san- gražinis veiksmas, neturintis tikslo. Severijos atsisėdimas yra pirmasis aiškesnis jos veiksmas, o Severijos apibūdinimas – kaip „plieninė“ siejasi su pabudimo išsigandus apibūdinimu – *stangi*. Tai fizinė (soma- tinė) būsena – didelis įsitempimas, kurios priežastis yra autosankcio- navimas. Ką reiškia ši būsena: ar rodo pasiryžimą, pasiruošimą daryti veiksmą, o gal tai neapsisprendimo ženklai?

3.4. Žegnonė. Tolesnis sakinyš prasideda tarsi pratęsdamas įprastinį atsikėlimo ritualo aprašymą, bet tuoj pat (po kelių pirmųjų frazių) pereinama prie šios dienos poelgių *išskirtinumo*. Štai dviejų sakinių sandūra: „...atsisėdo kaip plieninė. Savo papratimu metė...“ – jie diso- nuoja, nes abi frazės priklauso skirtingoms izotopijoms. Pirmosios tęsinys įtraukus šių sakinių medžiagą būtų toks: nuo „atsisėdo kaip plieninė...“ prie „šiuo kartu balsu, primygtinai ištardama žegnojimos žodžius“. Antroji būtų tokia: „jautės jau likusi visai gyva... Savo pa- pratimu metė ant savęs platų, gražų šv. kryžiaus ženklą.“ Taigi aišku, kad Severijos žegnonė ši rytą yra ypatinga. O kas yra žegnonė, jeigu ne pakartotinis savo priklausomybės episteminiam Adresantui patvir- tinimas, pakartotinis savęs išspraudimas į šiame kultūriniame kontekste galiojančių elgsenos, moralinių normų rėmus, pripažįstant, kad jos galioja ir joms paklustama. Aišku, kad šitoks savo priklausomybės nuo Aukščiausiojo, kuriam skiriama malda, patvirtinimas keičia Severijos dvasinę būseną – ji pasijuokia iš savo išgąščio. Kryžiaus ženklas dabar

atlieka tą pagalbininko, saugotojo funkciją, kurios Severijai taip trūko sapne. Šitai patvirtina ir pasakotojas, paaiškinantis, jog žegnonė – „ištikimiausias ir tikriausias jos apsigynimo“ būdas. Taigi formuojasi gana įdomi priešprieša:

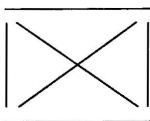
sapnavimas   *vs*   žegnonė

Minėtos sąvokos tik šiame pasakojime susidėsto kaip sintagminėje grandinėje įrašyta priešprieša, nors apskritai sapnas nebūtinai yra visiškas žegnojimosi paneigimas, nes jame moraliniai principai irgi aktualizuojami, tik jų pergalė, kaip matėme, nėra garantuota, kadangi sapne negali įprastiniu būdu pasireikšti subjekto valia. Nesileidžiant į išsamesnį sapno komentavimą tepasakytina, kad sapne daug daugiau reikšmės tenka subjekto *norui*, kuris sąmoningame gyvenime gali ir neapsinuoginti, gali būti neįsisąmonintas. O pripažįstantis bendruomeninio gyvenimo taisyklės žmogus turi pagal jas elgtis, taigi čia dominuoja ar bent galėtų dominuoti *privalėjimo* modalumas.

Taigi pastraipa baigiasi pasijuokimu iš savo išgąščio: akivaizdžiai matomas įtampos kilimas ir jos kritimas, sakytum, vidinės harmonijos atgavimas.

išgąščiai
įsitempimas

juokas
atsipalaidavimas

neatsipalaidavimas
primygtinai tardama
žodžius

neįsitempimas
mėginimas užsimerkti
bandymas „parūgti“

4.0. Ketvirtoji pastraipa. Pusiausvyra ir ramybė.

Ūmai visas jos kūno stangumas kažin kur dingio. Dabar širdis tevirpėjo smulkiai, lyg kutendama. Per visą perėjo lyg kokia miela vilnelė, nuo pakaušio, sprando ligi pat pakinklių ir blauzdų. Ir pasidarė jai taip linksma, taip linksma, nors rūtelę imk niūniuoti. Rūtelės neužaldavo, tik staiga kluptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius. Kad ne pašnibždomis, būtų rodęsis, jog tie „poteriai“ lygu žirniai byra ant kietos lentos: gražūs, baltutėlaičiai, sveiki, kirmėlių neįkandžioti ir sausi sudžiūvę. Tarė: „Amen“, ir paliko beklūpanti. Nebežinojo, kas dabar bedarą, – taip jai gera buvo šitoje padėtyje, nors ir visai nebesistok, lyg paralyžius būtų ją palengva ėmęs ir saldinęs. Tik gerokai pabuvus, striktelėjo prieklėtin. 40–41

4.1. Čia tęsiama anoje pastraipoje pradėta žegnonės tema. Aišku, kad po to, kai yra apsiginta „ištikimiausiu ir tikriausiu“ ženklų, vidinis Severijos nusiteikimas esmingai keičiasi – įtampa atslūgo, „stangumas kažin kur dingio“. Pasakotojas vėl aprašo tik kognityvinėje plotmėje įvykusius pokyčius, t.y. savęs sutapatinimą su episteminio Adresanto siūloma, bet čia neartikuluota programa. Tačiau išėjimas iš sapno sukeltos įtampos nėra visai be pasekmių: iš disforinės išgąščio, įsitempimo būsenos pereinama į euforinę būseną, kuri aprašyta kiek plačiau:

Dabar širdis tevirpėjo smulkiai, lyg kutendama. Per visą perėjo lyg kokia miela vilnelė, nuo pakaušio, sprando ligi pat pakinklių ir blauzdų. Ir pasidarė jai taip linksma, taip linksma, nors rūtelę imk niūniuoti.

Lyginant širdies plakimus – tai priešprieša sapnui, kai „širdis jai ėmė kūju plakti, blaškytis ir plastėti“. Galima pažymėti, kad perėjimas į euforinę būseną nereiškia vien disforiškumo priežasčių paneigimo ir neutralios – ramybės – būsenos (kad širdis plaktų įprastu ritmu) atsiradimo. Dabar gi tėra sumažėjęs įtampos intensyvumas, ji *te-virpėjo*. Taigi jaudulys lieka, bet, atrodo, keičiasi jo reikšmė. Šiuo momentu jaudulys artikuliuotas tik somatinėmis apraiškomis – tevirpėjo širdis, perėjo miela vilnelė; nors nieko nesakoma apie jų turinį, minimas tik euforiškumas. Reikėtų daryti išvadą, kad čia turime virpulį iš malonumo, kurį kelia konjunkcijos su episteminio Adresantu pojūtis. Džiaugsmas kyla iš galimybės apsisaugoti nuo neaiškumo, iš galimybės pereiti prie kolektyvo siūlomos tvarkos sistemos. Modaline prasme tai džiaugsmas, kurį kelia galimybė panaikinti įtampą tarp privalėjimo ir konfliktą įžiebiančio asmeninio noro.

Kognityvinės pasikeitimo ištakas patvirtina „perėjusios“ „mielos vilnelės“ kryptis – nuo galvos į apačią. Šis malonus jaudulys progresuoja labai greitai – pasakotojas kalba apie ypač euforišką Severijos būseną: „pasidarė taip linksma, taip linksma“, kurią būtų galėjęs vainikuoti uždainavimas. Tačiau Severija atsisako euforinio jaudulio „išbaigimo“, priėjimo prie kulminacinės jo išraiškos – uždainavimo, kuris turėtų reikšti visišką Subjekto vidinę ramybę. Tiesa, tai turėjo būti ne dainavimas, bet niūniavimas, t.y. kiek susilpnintas dainavimas sau, turint galvoje, kad niūniuoti rūtelę – o tai mergautinės dainos metonimas – reiškia ne kokią aistrų ar skausmo išliejimą daina, bet ramybės ir harmonijos manifestavimą stereotipinėmis, kolektyve atsiradusiomis ir galiojančiomis priemonėmis. Vis dėlto Severija pasirenka kitą elgimosi programą:

Rūtelės neuždavo, tik staigiai kluptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius.

Kuo pagrįstas šis pasirinkimas? Atrodo, kad galimas tik vienas paaiškinimas. „Širdies kutenimas“ tai nėra, kaip jau minėta, kokia stabili dvasinė pusiausvyra, tai tik atitrūkimas, ištrūkimas iš disforinės būsenos aplinkos, iš pernelyg didelės įtampos – prie tokių dalykų neįprastai Severijai – aplinkos. Šitą jai pačiai nelabai tikėtą pasikeitimą lydi įvykio staigumą pabrėžiantys prieveiksmai: „ūmai“, „staigiai“; veiksmazodžiai: „pasidarė“, „perėjo“. Tai veiksmo punktiškumą žyminčios leksemos; natūralu, kad Severija punktiškumą nori paversti duratyvumu, t.y. sutvirtinti, pratęsti ją apėmusią būseną, sutramdyti visą šio ryto jausenų svyravimą.

Lyginant su žegnone, poteriavimo, kaip labiau išplėtos religinio bendravimo su episteminiu Adresantu formos, efektas irgi turėtų būti didesnis. Be to, kitaip nei žegnonės, poteriavimo nelydi pastaba – „savo papratimu“. Taigi pasikartojantis žegnonės ženklas yra supriešintas su išskirtinesniu poteriavimo veiksmu. Nėra abejonės, abu šie veiksmai priklauso tai pačiai semantinei izotopijai. Tiktai judama stambinimo, sustiprinimo kryptimi.

4.2. Poterių aprašymas. Tiek žegnonės, tiek „poterių“ atveju pasakotojas neaprašo vidinio Severijos išgyvenimo, jis tik pateikia išorinius veiksmus, kurie leidžia skaitytojui numanyti tai, kas dedasi subjekto „viduje“. Be to, pasakotojas, visiškai prisiimdamas sankcionuojančio

Adresanto vaidmenį (nes vertina ir vieną, ir kitą veiksmą), ne tik jį pozityviai apibūdina, bet netgi randa progą *pasigrožėti* ritualiniais veiksmais: „...metė ant savęs platų, *gražų* šv. kryžiaus ženklą...“, „tie „poteriai“ lygu žirniai byra ant kietos lentos: *gražūs*, baltutėlaičiai, sveiki...“.

Naratyvinėje plotmėje galima pasakyti, kad tai tam tikra Subjekto atliktis, veiksmas, kuris rodo (ir reiškia) Subjekto susijungimą su vertės objektu. Analizės pradžioje buvo minėta priešprieša tarp miško (natūros) ir bažnyčios (kultūros), taigi dabar akivaizdu, kad Subjektas susijungia su antruoju priešpriešos poliumi, ir šito simbolinio susijungimo atributai pasakotojui *gražūs*. Aišku, jog ši sankcija yra ne tik Subjekto kompetencijų įvertinimas, kad Severija puikiai moka atlikti tą veiksmą ir kad tuo jį artima poliui, kurio link pati dabar juda, tačiau tai yra dar papildomas pasakotojo pareiškimas, savo pozicijos parodymas.

Ypač įdomus metaforinis „poterių“ ir žirnių palyginimas. Pirmiausia nelabai aiški pirmoji sakinio pusė: „Kad ne pašnibždomis, būtų rodęsis, jog tie „poteriai“ lygu žirniai byra...“. *Būtų rodęsis*, vadinasi – nesirodė, jie nebuvo kaip tie žirniai, kadangi kalbėta pašnibždomis. Kaip žirniai būtų atrode, jei ji balsu būtų poteriavusi (pagal priešpriešą pašnibždomis *vs* garsiai). Pirmoji žegnonė buvo atliekama, kaip atrodo, – balsu: „primygtinai ištardama žegnojimos žodžius“. Dabar viskas vyksta tyliau, gal tai ryšio su tuo, į ką kreipiamasi, intymumo ženklas?

Bet pasakotojas, tarsi naudodamasis progą, apibūdina Severijos poterių, lyg jie būtų garsiai pasakyti. „Beria kaip žirnius“ reiškia – gerai moka; kita vertus, *berti kaip žirnius* gali turėti neigiamą deiksę – negalvojant ką nors daryti, ypač automatizuotai kalbėti. Poterius kaip žirnius išberti nėra geras dalykas, tai rodo ir pirmosios žegnonės apibūdinimas: „primygtinai ištardama“, t.y. aktualizuojama žegnonės turinį. Bet pasakotojui, atrodo, čia svarbiausia pabrėžti Severijos kompetenciją, mokėjimą atlikti minėtąjį veiksmą. Šiuo atveju pasakotojo rūpestis – sutvirtinti Severijos ryšį su „kultūros“ kontekstu, kuri figūratyviai išreiškia bažnyčios tema. Tokia situacija, kai vartojamas ir neigiamą atspalvį turintis frazeologizmas, o juo norima teigti tik pozityvų turinį, reikalauja neutralizuoti neigiamą prasmės likutį. Neigiamos reikšmės neutralizavimo priemone čia pasirinktas teigiamo aspekto stiprinimas išplėtojant vieną frazeologizmo dėmenį. Aišku, pasakotojas turi derintis ir prie pasirinktos figūros – „žirnių“ apibūdinimo galimybių, kurios neprieštarautų „žirniškumo“ sampratai, idėjai. Žirniai yra: „*gražūs*, baltutėlaičiai, sveiki, kirmėlių neįkandžioti ir sausi sudžiūvę“. Šioje

būdvardžių grandinėje galima išžiūrėti du pagrindinius abstrakčius apibūdinimus – „gražūs“ ir „sveiki“. Gražumas (jau pasitaikęs ir anksčiau) yra pats abstrakčiausias teigiamas apibūdinimas, kuriuo etiniai situacijos aspektai perkeliama į estetinę plotmę – be apeliacijų, teigiamą. *Baltutėlaičiai* yra maksimali leksinė baltumo išraiška, kurią kol kas hipotetiškai siūlytume laikyti gražumo konkretizavimu: balta spalva yra estinės plotmės kategorija, turinti aiškiai pozityvų etinio vertinimo aspektą (pavyzdžiui, „Visi balti (*geri, nekalti*), visi geri, o dar riejatės“ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1, 1941, Vilnius, p. 497). Taigi šiame kontekste baltumu konkretizuojamas grožio supratimas. Aišku, kad pagal tradicinę spalvų skalę baltumas sudaro implicitinę priešpriešą juodumui. *Sveikumas* čia reikalauja komentarų, nes reikia nurodyti aspektą, todėl antroji sąvoka ne tik konkretina pirmąją, bet ir formuluoja jos priešpriešą:

sveikas	vs	kirmelės pagrauztas,
		t.y. pažeistas

Nėra abejonių, kad frazeologizmas „kirmelės pagrauztas“ turi ir neigiamą moralinį atspalvį.

Kitas sveikumo aspektas formuojasi susidarant dar vienai priešpriešai – „sausai sudžiūvę“, t.y. kieti, numato priešpriešą minkšti. Galima paklausti, ar *minkštumas* savaime implikuoja neigiamą moralinį vertinimą? (Palygink: „minkštabūdis – minkšto, lėto būdo, nuolaidus, silpnavalis: Esu minkštabūdis žmogus, nepakankamai tvirtas.“ LKŽ, t. 8, p. 223.) Jei pripažinsime minėtą žodyninę medžiagą, galima manyti, kad po truputį formuojasi apibūdinimai neigiamo poliaus, kurių jau iš anksto galime bendrais bruožais išivaizduoti kaip priešpriešą pasigėrėjimą keliančiam moralumui. Kita vertus, nereikia pamiršti, kad Severija griebiasi (judesių, apsisprendimų staigumas nuolatos pabrėžiamas) šitų ritualinių priemonių jausdama grėsmę; ji panaudoja ir kasdieninę, įprastą priemonę, ji imasi ir papildomų priemonių – „poteriovimo“, nes to reikalauja stiprus sapno išpūdis.

4.3. Subjekto „ištirpimas“. Įdomi yra „poteriovimo“ pabaiga:

Tarė: „Amen“, ir paliko beklūpanti. Nebežinojo, kas dabar bedarą, – taip jai gera buvo šitoje padėtyje, nors ir visai nebesistok, lyg paralyžius būtų ją palengva ėmęs ir saldinęs.

Žodis „Amen“ yra kaip veiksmo (šiuo atveju labiau kognityvinio, nes tai malda pašnibždomis) pabaigos ženklas, terminatyvinis to veiksmo aspektas. Veiksmas buvo nukreiptas į Adresanto pozicijoje esanti krikščionišką Dievą siekiant konjunkcijos su juo, tai reiškia norą jam atsiduoti, laukti jo apsaugojimo (kaip sapne buvo norima atsiduoti Geišės globai). Naratyvinę programą čia reikėtų įsivaizduoti maždaug taip: Adresantas (Viešpats, nors jis neišvardytas) yra tuo pat metu ir vertės objektas, o loginės konjunkcijos rezultatai pagiria, sankcionuoja pasakotojas ar net už jo stovintis empirinis autorius, kuris, kaip žinoma, yra kunigas. Programa išsemta, konjunkcija, bent tokia, kokios geidė Subjektas, kiek galima spręsti pagal išorinius požymius, įvyko. Suprantama, lieka atviras fundamentalus klausimas – kaip įmanoma susišnekėti su Aukščiausiuoju. Tačiau šiuo atveju jis iš tiesų lieka neaktualus, nes tikėjimo, pasitikėjimo sampratos čia turi būti svarstomos tradicinės kaimo žmogaus gyvensenos fone. Taigi susiklosčiusios aplinkybės ima formuotis, o sapnas aktualizuoja moralinę problemą, kuriai išspręsti tradicija siūlo keletą ritualizuotų elgsenos būdų. Viskas priklauso nuo kuo tikslesnio ritualo atlikimo – stropiai ir iki galo. Po tokio veiksmo žmogus jaučiasi atlikęs tai, ką *privalo* tokiu atveju atlikti. Privalėjimo įtampos pašalinimas, atrodo, ir yra subjekto pagrindinė „dvasios būsenos“ pasikeitimo priežastis.

Kitas dalykas – šitų situacijų pasikeitimo logika, mat naratyvinėje plotmėje intriga irgi išsemta. Pasikeitimus galima sudėstyti į tokią seką (kuri, aišku, nėra pilna, nes teksto analizę pradėjome tik nuo tam tikros pasakojimo vietos); neanalizuojant sapno priežasčių, o imant jį kaip išeities tašką, galima pasakyti, kad sapne Subjektas buvo atskirtas ar bent atsirado pavojus būti atskirtam nuo episteminio Adresanto (priimtų moralinių gyvenimo normų, kurių turi laikytis mergina); tas kažkas, kuris veržėsi prie jos, kėlė moralinę įtampą, taigi pakeitė „dvasinę“ subjekto būseną (viskas kol kas vyksta kognityvinėje plotmėje); norėdamas atkurti tiesioginį ryšį su Adresantu, Subjektas imasi ritualo, kuris atliekamas dviem etapais. Po pirmojo vidinė įtampa ima mažėti, ir, tarsi norėdama sutvirtinti šią savo sėkmę, Severija imasi „poterriavimo“, taigi siekiama dar intymesnio ryšio su Adresantu. Šitai jai irgi pavyksta, programa įvykdyta, todėl logiška, kad ji „paliko beklūpanti“. Pagal naratyvinės programos apibrėžimą, Subjektas atsiranda tada, kai Adresantas suteikia jam siektiną tikslą. Kai tikslo nėra arba jis pasiektas, o tai reiškia, kad nėra norėjimo ar privalėjimo ką

5.0. Penktoji pastraipa. Ryto ramybė.

Ramybė ryto, tylumas, nors su savo sąžine šnekėkis: niekas nekliudė Dievui tos šnekos iš pačių aukštybių klausyti. Kaimas tebemiegojo pačiu tvirtuoju įmygiu. Žemės knisiai žmonės tebesidžiaugė, sulaukę sekmos poilsio dienos, tebeknarkė, tebeilsino darbu sustingintus savo narius. Net gyvuliai liovė savo gramą gro-muloję, balsu atrijinėję ir dūsavę, ir jie dabar snaudė. Dėl namų sargų, šunelių, galėjai visas klėtis išplėst ir išvežt. Visa visa įmigina priešaušris. 41

Ši pastraipa yra intarpas, kuriame visai nepasirodo ankstesnis pasakojimo subjektas Severija. Tai pasakotojo vardu pateiktas ankstyvo rytmečio aprašymas. Nors Severija ir nepasirodo, nors pasakoja ne Severija – tai rodo žvilgsnis iš šalies į tą kaimą, – bet pasakotojas yra tarsi persiėmęs Severijos nuotaika, giedra, niekieno nedrumsčiama po didelį išpūdį palikusios konjunkcijos su Adresantu maldos metu. Pirmoji pastraipos dalis aiškiai atskykla nuo antrosios.

5.1. Idealios susižinojimo sąlygos.

Ramybė ryto, tylumas, nors su savo sąžine šnekėkis: niekas nekliudė Dievui tos šnekos iš pačių aukštybių klausyti.

Šiuo sakiniu pasakotojas tarsi išsklaido bet kokią galimą abejonę, ar Severijai pavyko būti išklaustyta. Kreipimasis į Adresantą visuomet yra rizikingas, nesvarbu, ar čia turimas galvoje krikščionybės ar kuris kitas kontekstas. Numanomas dialogas su Aukščiausiuoju, galimybė būti išklaustyta ir sulaukti (arba ne) atsako yra vienas krikščioniško diskurso įtampos židinių. Galima būtų tipologizuoti, kokiais būdais aprašomas Adresanto atsakas arba bent ženklai, pagal kuriuos subjektas patiria, kad yra išklaustyta. Kai aptariame intymią (ne viešą) maldos terapiją, atsako problema lieka tikėjimo, pasitikėjimo, autosugestijos plotmėje, ir vienu iš svarbiausių sėkmingos komunikacijos argumentų tampa atliekamo ritualo taisyklių laikymasis. Taigi ramus sekmadienio rytas pristatomas kaip idealus susižinojimo su Adresantu laikas. Aišku, kaip ir daugeliu kitų atvejų impulsą šiam nedideliui intarpui duoda frazeologizmas „...nors su savo sąžine šnekėkis“. Preciziškesnė jo analizė ir galimi variantai yra atskiros tyrinėjimo tema; dabar tik pasakytina, kad tai ryto ramumo apibūdinimas, kuris yra išplėtojamas ir komentuojamas. „Šnekėtis su sąžine“, kaip minėjom, reiškia – šnekėtis su episteminiu Adresantu, patikrinti savo veiksmų teisingumą atsižvelgiant į galiojančias kolektyve normas (jeigu, kaip yra šiuo atveju, kolektyvas yra

tradicinis ir laikosi krikščioniškų gyvenimo normų). „Dėdžių ir dėdienių“ pasakotojas, aišku, neištvėria antrojoje sakinio dalyje nepakomentavęs frazeologijos, nepaaiškinęs, ką turėjo galvoje: kuriamas jaukus susižinojimo su Aukščiausiuoju vaizdelis, nurodant papildomus – atmosferinius – garantus; Dievas, būdamas pačiose aukštybėse, klausosi žmonių maldų, viskas yra paprasta, žmogiška, intymu. Kartu yra iššifruojamos ir naratyvinės programos metaforos; šnekėtis su savo sąžine – reiškia šnekėti girdint Aukščiausiam.

Tačiau šita euforinė subjekto būseną, idealus subjekto ir Adresanto santykis leidžia suprasti kai kuriuos specifinius šio pasakojimo prasminės visumos bruožus. Neabejotina, kad „pačios aukštybės“ yra teigiamas vertikalės poliūs. Logiška laukti, kad /aukšto/ priešprieša /žemas/ turėtų būti susijusi su priešingais vertinimais šioje vertybių sistemoje. Aišku, kad toks ryto ramumas, tylą formuoja priešpriešą – triukšmą. Kalbėtis su sąžine yra savęs sankcionavimo etapas naratyvinėje programoje jau įvykus kažkokiam veiksmui, atlikčiai. Kalbėjimasis su sąžine ar kalbėjimas aukštybėse esančiam Dievui iš esmės yra tas pat, nes sąžinė šiuo atveju yra dieviškųjų gyvenimo taisyklių abstraktus metonimas. Kalbėtis su sąžine Dievui klausantis – dvigubas sankcionavimas. Idilė šiuo atveju galima tik todėl, kad jokio rimtesnio veiksmo ir nuodėmės dar nebuvo, bėgama nuo, sakytum, kognityvinio nuotykio, aplankiusio sapne.

Tolesnis pasakojimas šioje pastraipoje, kuri visa skirta kaimo peizažui, rodo, kad nukrypimas į aukštybes buvo tikrai išprovokuotas minėto frazeologizmo, ir toliau ši „dieviškoji“ tema visai neplėtojama, o pereinama prie miegančio kaimo aprašymo. Pradedama nuo abstrakčios sąvokos „kaimas“, vėliau ji konkretizuojama, ne be ironijos pavadinant žmones „žemės knisiais“, paminint jų knarkimą, galimybę pasidžiaugti poilsiu. Tai visai atitinka ironišką miegančios Severijos aprašymą, nerodant nei vieniems, nei kitai didesnių sentimentų, ir taip formuojama gana aiški pasakotojo distancija nuo personažų.

Pastraipa baigiasi taip pat tradiciniu motyvu apie miegančius šunis ir galimas išplėsti klėtis. Aišku, kad šnekamosios kalbos frazeologija yra vienas iš Vaižganto literatūrinio pasakojimo variklių; bet, kita vertus, įtraukus frazeologizmą į diskursą, fiksuotą jo reikšmę reikia papildomai pritaikyti ar komentuoti. Tai daro pasakojimą atsišakojantį ir vietomis ne itin rišlų. Visa tai neabejotini perėjimo iš oralinės į rašytinę kalbą ženklai, todėl diskurso rišlumo, tobulo jo sustygavimo kartais pritrūksta.

Išvardijęs visus, kurie yra įmigę šį rytą, pasakotojas parengia ryškų miegančio – visai natūraliai ir pelnytai – kaimo ir nemiegančios Severijos sugretinimą. Šiuo atveju jos budrumas kitiems miegant yra teigiamai vertinamas.

6.0. Šeštoji pastraipa. Severija ir šnekutis.

Nauja pastraipa tarsi pratęsia įmigiančio priešaušrio temą:

Severją pasveikino tas vienas šnekutis švilpikas, išlindęs iš senos kiemelio liepos. Išlindo iš uokso, pasipurtė, apsidairė, jog dar per anksti, sušvilpė savo pasveikinimą dienai ir vėl dingo gūžtelėje. 41

Galima būtų sakyti, kad rytą sveikinantis šnekutis irgi yra pasakotojo paplėtotas stereotipas. Atrodo, šnekučio pasirodymas formuoja naują opoziciją, – nors jis gyvena *kiemelio* liepoj, bet vis dėlto jis priklauso gamtos stichijai, o miegantys pavargę nuo darbų žmonės, gyvuliai, net pareigas atliekantys šunys – kultūros zonai. Taigi visi, kurie susiję su kultūra, miega, nes šiandien ypatingas – sekmadienio rytas, kai galima pamiegoti. Šnekutis yra tarsi tarpininkas, jis nemiega, bet pamatęs, kad dar anksti, grįžta į gūžtą. Kad ir kaip ten būtų, pirmasis Severijos kontaktas su išoriniu pasauliu vyksta per gamtos „atstovą“.

Akivaizdu, kad Severijos (S1) ir kaimo (S2) naratyvinės programos ima išsiskirti. Sekmadienio rytą miegas tampa vertybe, ir kolektyvinis aktantas kaimas, kuris šiuo atveju yra subjektas, susietas su minėtu vertės objektu (O1):

$$S2 \cap O1,$$

tuo tarpu Severija yra atskirta nuo šio vertės objekto:

$$S1 \cup O1$$

Šį rytą ji patyrė konjunkciją su kur kas vertingesniu objektu-Adresatu ir tai įvyko idealiomis susižinojimo sąlygomis. Tiesa, kitais kartais Severija anksti keldavosi ne tiek norėdama ilgiau pasimelsti, kiek norėdama eiti grybauti. Grybavimas yra vertybė jos asmeninėje aksiologijoje (pažymėkime jį O2). Taigi šis naratyvinių programų išsiskyrimas gali būti taip pavaizduotas:

$$S2 \cap O1$$

$$(S1 \cup O1) \rightarrow (S1 \cap O2)$$

Šios programos joks dieviškasis Adresantas nėra sankcionavęs; tačiau Severija šiais savo veiksmais yra užsitarnavusi kaimo, t.y. kolektyvo, pagarbą. Tad, nors ji pati yra šitos programos Adresantas ir Subjektas, bet įvykdžius programą veiksmo rezultatus vertina (grybus skanau-damos) Severijos draugės ir šeimyna, kitaip sakant, dabar miegantis kolektyvinis Subjektas, atliekantis tokiu atveju Adresanto-sankcionuo-tojo vaidmenį.

Šis paaiškinimas leidžia formuluoti veikiančių jėgų hierarchiją:

- dieviškasis Adresantas, suteikiantis *galimybę*, bet tai nėra *privaloma*, pamiegoti sekmadienio rytą;
- kolektyvinis aktantas, kuris priima Adresanto pasiūlymą, bet ne-prieštarauja asmeninei Severijos iniciatyvai ir ją sankcionuoja;
- Severija, kaip Adresantas ir Subjektas, iškelia savo norą, bet ji džiau-giasi ir savo veiklos pripažinimu, o tai reiškia, kad ji nėra atšlijusi nuo kolektyvo ir priima jo vertinimus.

7.0. Septintoji pastraipa. Severiutė.

Toliau einantis epizodas prasideda mūsų ištraukoje dar nevartota mažybine vardo forma. Severija *vs* Severiutė išreiškia tą vardą sakančiojo požiūrį į asmenį, kuris tuo vardu vadinamas. Pirmoji vardo forma neutralesnė, tinkanti išreikšti ir neigiamas konotacijas, tuo tarpu Seve-riutė – neabejotinai pozityvus vertinimas (deminutyvine forma galima išreikšti ir socialinį statusą, pavyzdžiui, pažeminanti vardo „Myko-liukas“ forma, ir ironišką požiūrį, kurį šiuo atveju sunku įžiūrėti).

Severiutę buvo bepagaunąs tuščias pasididžiavimas. Štai visame kaime ji ta viena gyva būtybė. Ims dabar, niekam neįtant, apsiruoš, apsižygiuos, bepa-likdama motutei tik valgyt išvirt. Tik tuoj susigriebė maža tegalėsianti padaryti, neprižadindama mergaičių. Be to, paskum dar pasivėluos krembliaut ir nebe-suskubs sugrįžti tuo laiku, kada visi pasileidžia miestelio link, nors lig votyvės, atseit, dešimtos valandos, jai rodės begalės laiko. 41

7.1. Pasididžiavimas. Pastraipą pradėdamas pozityvų vertinimą nu-rodančia vardo forma pasakotojas formuluoja paradoksalią sakinį:

Severiutę buvo bepagaunąs tuščias pasididžiavimas.

Kitaip sakant, kognityvinėje plotmėje formuojasi nauja naratyvinė programa: Subjektas jungiamas su vertės objektu – pasididžiavimu.

„Pasididžiavimas“ krikščioniškos moralės kontekste yra neigiamai vertinama „dvasinė būseną“, todėl jau iš anksto, dar nepasakius, koks to pasididžiavimo turinys, vertės objektas vertinamas neigiamai. Taigi Subjektas parinkta vardo forma vertintas teigiamai, o objektas neigiamai, bet konjunkcija tarp Subjekto ir objekto dar neįvyksta, kadangi predikato forma *be-pagaunąs* išreiškia netikrą proceso inchoatyvinį aspektą, tiksliau sakant, tai momentas prieš prasidedant inchoatyvumui. Išskleidus predikatą išeitų: konjunkcija buvo jau prasidedanti, bet ji neprasidėjo, dar abstrakčiau – kažkas jau yra, bet dar nėra.

Tai įdomus momentas pasakojimo požiūriu. Kognityvinį procesą paverčiant diskursu, tai, kas gali būti išreikšta kaip akimirksnis ar simultaninis dviejų veiksmų atlikimas (čia paradigmatika aiškiai svarbesnė už sintagmatiką) – *bepagaunąs*, – turi būti išskleidžiama bent keltu frazių.

Pagrindinė „didžiavimosi“ priežastis pateikiama antrame pastraipos sakinyje.

Štai visame kaime ji ta viena gyva būtybė.

Šis sakinytis yra Subjekto būsenos konstatavimas, pabrėžiant Severijos ir kaimo priešpriešą. Kaimas – kolektyvinis aktantas – šiuo atveju apima jau anksčiau minėtus veikėjus: tiek žmones, tiek gyvulius.

Toliau formuluojama Severijos išsivaizduojama – taigi lieka tas pats kognityvinis planas – veiklos programa: ji dabar („niekam neįjuntant“, vadinasi, išstumiant kolektyvinį aktantą, kuris turėtų vertinti):

- apsiruoš
- apsižygiuos
- bepaliks tik motutei valgyt išvirti.

7.2. Noras įsiteikti. Aišku, kad ši programa yra savotiškas Subjekto noras įsiteikti kolektyviniam aktantui, bet kartu netiesiogiai parodyti savo pranašumą. „Motutė“, beje, irgi yra deminutyvinė forma, nors anksčiau kalbant apie ją vartotas „motinos“ terminas. Taigi prieš akis formuojasi šiek tiek apgaulingi idiliniai santykiai; nors Severija priešpriešinama kolektyviniam aktantui, bet tas nesitapatinimas su bendruomene norimas paversti patarnavimu kolektyvui. Tai, kad Severija motutei palieka vieną vienintelį darbą, nėra nieko nuostabaus, – valgio virimas yra griežta namų šeimininkės pareiga, tik ypatingais atvejais

užleidžiama dukrai. Šiuo atveju įdomios ir metoniminės *apsiruošimo*, *apsižygiavimo* nuorodos. Jos neabejotinai rodo, kad šis pasakojimas nuolat balansuoja tarp jau minėto „inteligentiško“ pasakojimo apie kaimą, žvelgiant į jį iš šalies, nevengiant ironizavimo, ir to, ką R. Barthes vadina „klasikiniu diskursu“, t.y. absoliučiu panirimu į tam tikrą kultūrinį kontekstą ir jo siūlomų stereotipų – oralinės kaimiečio kalbos stereotipų – naudojimu, visiškai nesirūpinant jų komentavimu.

Abu aptariamieji predikatai yra sangražiniai veiksmažodžiai, rodantys programos nukreiptumą į save, bet šiuo atveju „save“ apima ir Subjektą, kuris tapatinasi su savuoju ūkiu šitaip pabrėždamas savo kolektyviškumą. Šiuo savo pasiryžimu Severija rodo norą naikinti susidariusią priešpriešą tarp savęs ir aplinkinių, be to, ji pasiryžusi visiškai pripažinti tradicinę šeimos hierarchiją – palieka motinai šeimnininkės suvereniteto atributus. Tad, apibendrinant abu sakinius, ji yra ir viena, ir nori būti kartu su kitais. Bet šita įsiteikimo programa atkrinta.

Tik tuoj susigriebė maža tegalėsianti padaryti, neprižadindama mergaičių.

Atrodo, kad patarnavimo kolektyvui (tegul šiuo atveju tai šeimyna) vertę nustelbia kita – tylos išsaugojimo ir leidimo kitiems nedrumsčiamai miegoti kaip yra leista pagal dieviškąją savaitės dienų paskirstymą. Šiuo miego saugojimu Severija, atrodytų, dar labiau nori pabrėžti savo palankumą aplinkiniams. Greta to nurodoma dar viena susilankymo nuo minėtos programos priežastis:

Be to, paskum dar pasivėluos krembliaut ir nebesuskubs sugrįžti tuo laiku, kada visi pasileidžia miestelio link, nors lig votyvos, atseit, dešimtos valandos, jai rodės begalės laiko.

Sinonimiškai pateiktas antrasis argumentas rodo, kad Severijai svarbiausia neiškristi iš kolektyvo veiksmų programos, kuri tiesiogiai siejasi su galimybe sekmadienį miegoti ir kuri perauga į plačiau nekomentuotą privalėjimo modalumą „visi pasileidžia...“ Be to, ėjimo į bažnyčią erdvinės nuorodos papildomos laiko figūromis; taip ruošiamas perėjimas prie kitos temos – Severija turi suspėti prieš bažnyčią pagrybauti. Abiejų programų įvykdymui nėra daug laiko, tačiau Severija visai nediskutuoja ėjimo krembliauti, nors tai sudaro pavojų antrajam keitinimui. Severija neabejotinai eis ir į bažnyčią, bet ji rizikuoja, ar ateis laiku (kaip žinome, ji iš tiesų pavėlavo).

Taigi Severija vėl bando suderinti dvi vertybes: mišką ir bažnyčią, sudėstydamą jas į sintagminę eilę. Šioms dviem atliktims reikia laiko,

todėl ir keliamasi anksčiau už kitus; tie, kurie gyvena pagal kolektyvo normas, neturi laiko eiti krembliauti (draugės Severiją klausinėja, kaip ši randanti laiko krembliavimui). Tačiau visiškai nesvarstoma galimybė susiaurinti krembliavimo programą, kad būtų laiku suspėta į bažnyčią.

Trumpai tariant, šios pastraipos pradžioje plūstelėjęs gerumas ir noras įsiteikti kolektyvui pasirodo buvo be pagrindo, ir tai dėl dviejų priežasčių: nesinori prikelti šeimynos, nesinori pavėluoti į bažnyčią – abiem atvejais kiltų konfliktas su tuo pačiu socialiniu Adresantu.

Tad pasididžiavimas pasirodė esąs tuščias, tačiau Severija nusipelnė pasakotojo palankaus vertinimo – tai rodo deminutyvinė vardo forma – vien už gerus norus, kuriuos, matyt, reikėtų laikyti Severijos maldų, idiliško ryto suformuotos savijautos tąsa. Tai yra pabrėžtina tapatinimosi su kolektyvu raiška.

Šioje pastraipoje pamažu vyksta lūžis, tai perėjimas nuo noro įsiteikti kolektyvui prie ruošimosi vykdyti vien savo programą.

8.0. Aštuntoji pastraipa. Šukavimasis.

Tai ėmė pati praustis, gražiai, kaip į bažnyčią, kad, iš miško sugrįžus, nebereiktų gaišt, tik papusryčiauti greituoju ir tekinai į kelionę: ar tai juokai – keturi varstai nusispirti! Pasileido plaukus, ilgus, tankius, geltonus kaip vašką, išsitraukė iš už balkio šerinį šepetį sakuotu kotu, nusistebėjo, kaip jis gražiai, sumaningai ir tvirtai storais siūlais apipintas, ir ėmė juo šukuotis. Plaukai – ne nuobraukos, buvo jauna, tai nepiga buvo išpešti. Džiaugė, kad dar nesmunka, ir šukavos, braukinėjo per juos, atsisėdus ant slenksčio, ir visai užsimiršo, ką bedaranti. Jaunos mintys vėl pasileido į tą pačią paslapčių sritį, kur buvo buvusios naktį, kietai įmigus. Įstrigo dabar jai įspėti, ką gi reiškia matytieji sapnai, bent susekti, kaipgi ten viskas buvo, kokia ten istorija buvo jai išsidėsčiusi. Tada būtų lengviau ir štikti, ką gi ji norėjo pasakyti. Ir kankinosi, veltui bandydama sumegzt į vieną protingą eilę visa, kas, kur, kaip. 41–42

8.1. „Kaip į bažnyčią“. Nauja pastraipa prasideda paradoksaliai, ir tai greičiau sakymo akto paradoksaliumas. Pasakotojas nori pasakyti, kad ji stropiai prausiasi, puošiasi, „kaip į bažnyčią“ – tai vėl frazeologija: „gražiai, kaip į bažnyčią“, nors netrukus tarsis susigriebiama ir patvirtinama, jog ji ruošiasi iš tiesų į bažnyčią. Taigi Severija ruošiasi į mišką kaip į bažnyčią. O bažnyčia šiuo atveju yra metonimas kolektyvinio Adresanto, galinčio ir turinčio sankcionuoti Subjekto pasirodymą

viešoje vietoje – ar jis *gražiai* apsirėdęs. Vadinasi, ėjimo į bažnyčią vertybinė sistema, taip pat ir estetiškieji kriterijai, absoliučiai dominuoja ir yra kaip atskaitos taškas kitiems vertinimams. Antra vertus, šis palyginimas – „kaip į ...“ suartina abi programas, sureikšmina pirmąją, priartindamas ją prie antrosios, nors tatai nėra pripažįstama. Ši teisinimosi izotopija vis labiau stiprės, jai paremti bus imamasi vis naujų argumentų – juk reikės greitai, „tekinai“ keliauti („ar tai juokai – keturi varstai...“). Tad ėjimas į bažnyčią vėl siejamas su skubėjimu, kad nepavėluotum.

Puošimasis, kaip naratyvinė programa, – tai į save nukreiptas, sangražinio pobūdžio veiksmas, turint tikslą sukurti atitinkamą atrodymą, šis atrodymas yra iš esmės skirtas kitam (individui ar kolektyvui). Tai noras susikurti save tokią, kokia atitiktum aplinką, save jai siūlytum tam tikru aspektu (maskuojant ydas, demonstruojant privalumus, slepiant ar rodant socialinės priklausomybės ženklus). (Žr. A.J. Greimas „Apie netobulumą“, in *Iš arti ir iš toli*, 1991, Vilnius, „Vaga“, p. 209.)

8.2. Plaukų šukavimasis. Šiame tekste ruošimasis susideda iš trijų dalių: prausimasis, šukavimasis, rengimasis. Prausimasis nedetalizuotas, prie šukavimosi sustota ilgėliau. Galima prisiminti, kad visagalis pasakotojas jau yra apibūdinęs miegančią Severiją, kuri tuo metu nesi rūpino kaip atrodo, ji buvo „visa apdrikusi plaukais“. Dabar prasideda plaukų tvarkymosi ritualas:

Pasileido plaukus, ilgus, tankius, geltonus kaip vašką...

Šis plaukų aprašymas yra plaukų idealo apibūdinimas; lietuvaitė turi būti ilgaus geltonais plaukais, „geltoni kaip vaškas“ – irgi frazeologija.

Šukavimasis – svarbi moteriškos ruošos dalis, jo metu, kaip matysim, dingsta skubėjimas, tarsi pats šukavimasis pasiūlo naują – šiuo atveju kognityvinę – programą ir parodo, kad ankstesnis kalbėjimas apie norą skubėti tebuvo netikrų argumentų ieškojimas.

Taigi ji, pasileidusi plaukus, ima šepetį:

...išsitraukė iš už balkio šerinį šepetį sakuotu kotu, nusistebėjo, kaip jis gražiai, sumaningai ir tvirtai storais siūlais apipintas, ir ėmė juo šukuotis.

Vaižgantas iš tiesų duoda pastabumo pamokas ir teikia klasikinių pavyzdžių estetikos vadovėliams. Laikas vis labiau stabdomas – Severija, tarsi pirmą kartą imdama šukuotis, gėrasi šepetčiu kaip gerai padarytu

ir gražiu daiktu. Tai aiškiausias ženklas, kad Severijos dvasinė būseną ši rytą yra kitokia, kad ji gyvena ir įprastą gyvenimą, netgi nori įsiteikti aplinkiniams, ir tuo pat metu yra visai kitur ir kitaip mato pasaulį. Tarp jos ir to pasaulio atsiranda plyšys, kuris stabdo automatizuotus – įprastus poelgius, šiuo atveju kasdieninius judesius. Šis „plyšys“ – tai galimybė įvesti estetinę distanciją, *pamatyti* gerai pažįstamą dalyką. Ypatinga savijauta padeda *aktualizuoti* tai, kas kasdienėje buityje yra nusitrynę, virtę bereikšme rutina; tegul tai netgiėjimas į bažnyčią, puošimasis. Apie tokį nusistebėjimą A.J. Greimas pasakytų, kad šitaip iš naujo įprasminamas, resemantizuojamas pasaulis. Štai kaip netikėtai įgavo reikšmę, atsiskleidė įprastumo *vs* neįprastumo priešprieša.

Šukavimosi procesas skyla į keletą etapų:

- inchoatyvinį, arba veiksmo pradžios („ėmė šukuotis“),
- duratyvinį, arba veiksmo tętos („šukavos“, „braukinėjo per juos“),
- terminatyvinį, arba veiksmo pabaigos („šoko pintis bizus“ – tai jau kitos pastraipos pradžia).

Dar viena pasakotojo pastaba lėtina įvykių tėkmę – greitai šukuotis nepavyksta dėl to, kad „Plaukai – ne nuobraukos, buvo jauna, tai nepiga buvo išpešti.“ Plaukai ir toliau metonimiškai simbolizuoja jaunumą, sveikumą. Tačiau nesidavimas lengvai sušukuoti – „išpešti“ primena anksčiau minėtą priešpriešą susivėlusi / susišukavusi, kuri atitinka gamtos / kultūros opoziciją. Tik ši sykį susivėlę plaukai, kuriuos sunku „išpešti“, yra teigiamo vertinimo – jaunystės, stiprumo – ženklai.

Severijos plaukus giria ne tik pasakotojas, bet ir ji pati.

Džiaugėsi, kad dar nesmunka, ir šukavos, braukinėjo per juos, atsisėdus ant slenksčio, ir visai užsimiršo, ką bedaranti.

Šioje trumpoje atkarpoje Severija antrą sykį sustingsta, pirmą kartą ją paralyžiavo malda, t.y. kognityvinis potyris, o dabar ją sustingdo taktilinis pojūtis (šukavimasis kaip savęs glostymo variantas, turintis tam tikrų kultūrinių konotacijų). Pirmuoju atveju ji klūpojo, dabar – sėdi, tai vis statiškos pozos.

Severija pati vertina savo plaukus – jais „džiaugiasi“; taigi jos būseną yra euforinė, o besikartojantis judesys formuoja naują jauseną – nostalgijos pojūtį. Nostalgijos todėl, kad yra prisimenamas *laukimas*, prisimenamas sapnas. Apie jį ir bus kalbama kitame sakinyje.

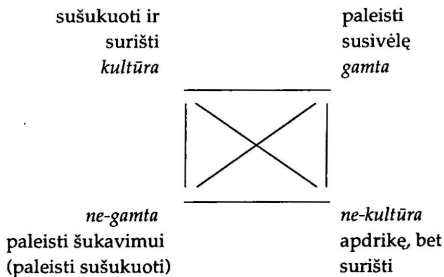
“Visai užmiršti, ką darai” reiškia atmesti ankstesnę programą, kuri buvo labai aiškiai artikuliuota – skubėti susiruošti, kad pagrybavus liktų laiko suspėti į bažnyčią. Kai tik nustojama skubėti, *privalėjimo* modalumas, sakytum, išskyla, Severija vis labiau ima paklusti tegul dar neįsisąmonintam *norui*. Frazė “užsimiršo, ką bedaranti”, kartodama visus situacijos aspektus už-si-miršo – sangražiškumą, *be-daranti* – iteratyvumą, perkelia iš pragmatinės į kognityvinę plotmę.

8.3. Sapno prisiminimas. Taktilinis šukavimosi pojūtis aktualizuoja sapno patirtį:

Jaunos mintys vėl pasileido į tą pačią paslapčių sritį, kur buvo buvusios naktį, kietai įmigus.

Iš pradžių norėtusi atkreipti dėmesį į kelių žodžių pasikartojimą, kuris iš pirmo žvilgsnio atrodo visai atsitiktinis; tokius dalykus labiau būtume linkę sureikšminti poezijoje, bet ir čia paradigminis aspektas yra pakankamai funkcionalus. Kalbant apie plaukų šukavimą pabrėžta – „buvo *jauna*“, čia – *jaunos* mintys; kitas dalykas – „*pasileido* plaukus“ – „mintys vėl *pasileido*“.

Pasileisti – reiškia išsivaduoti; kai kalbama apie plaukus, turimas galvoje visas jų pavidalų spektras: plaukai sušukuoti ir surišti į bizus (kultūra), apdrikę, bet surišti (dalinė kultūra), susivėlę (gamta), paleisti šukuojantis (jau dalinė gamta). Taigi apdrikusius reikia paleisti, kad sušukuotum į bizus: nuo nepakankamos kokybės kultūros einama prie kultūros priartėjant prie gamtos. Minėtąjį pavidalų spektrą galima būtų sudėstyti į semiotinį kvadratą:

Šiuo atveju galima išžiūrėti nesusukuotų paleistų ir sušukuotų paleistų plaukų sureikšminimą, turint galvoje, kad palaidi plaukai šitame kontekste turi dviprasmiškų konotacijų. Tad paralelė pasileisti plaukus ir pasileisti mintimis į sapną, nuo kurio gintasi žegnone, nėra paviršutiniška. Priminsime, kad sapnas šiame pasakojime taip pat yra dviprasmiškas vertės objektas; neigiamas vienoje vertybių sistemoje, kuriai Severija visiškai nenori priešintis, ir teigiamas jos individualioje vertybių sistemoje (tegu ir ne iki galo išsąmonintoje).

8.4. Pastangos suprasti. „Pasileisti“ turi erdvės pakeitimo, judėjimo implikacijų (tai judėjimas negriežtai numatyta kryptimi). Perėjimas į kitą – sapno – kontekstą metaforiškai irgi pateikiamas kaip kognityvinės erdvės pakeitimas. Ir tatau pristatoma kaip grįžimas prie to, kur jau būta, bet Severiją traukė ne tiek vėl patirti tuos pačius išgyvenimus, kiek *suprasti*, kas ten buvo.

Ištrigo dabar jai išpėti, ką gi reiškia manytieji sapnai, bent susekti, kaipgi ten viskas buvo, kokia ten istorija buvo jai išsidėsčiusi. Tada būtų lengviau ir štikti, ką gi ji norėjo pasakyti. Ir kankinosi, veltui bandydama sumegzt į vieną protingą eilę visa, kas, kur, kaip.

Taigi dabar Severija nori sapną racionaliau išsiaiškinti, ir tai pasakotojas pateikia kaip norą sintagmatizuoti sapno artikuliaciją (kokia ten istorija ... *išsidėsčiusi*), kad lengviau galima būtų suprasti. Kodėl sapnas atrodo neaiškus ir kodėl jį reikia išdėstyti į grandinę? Sapnas aprašytas kaip paradigminių santykių sritis: tuo pat metu ir malonus dvelksmas, ir baiminantis spraudimasis; sapno potyriai vertybiniu požiūriu paradoksalūs, nes paradigmatiškumas, panaikinus jam būdingą arba/arba tipo santykį tarp terminų ir alternatyvas išdėsčius pagal principą ir/ir, formuoja neaiškia, mįslingą prasmės visumą, kurios Severija sapne visai pagrįstai išsigando. Tad visai suprantamas jos noras išdėstyti sapną į „istoriją“, kuri ne tik išdėlioja įvykius į sintagminę grandinę, bet ir suteikia jiems apibrėžtesnius vertinimo orientyrus, o dar tiksliau sakant, ši grandinė, pasakojimo rišlumo reikalavimas verčia subjektą pasisakyti dėl siūlomų verčių. Iki šiol sapnas Severijai buvo neaiškus pranešimas (ką gi ... norėjo pasakyti). Prisiminę klasikinę R. Jakobsono komunikacijos schemą

Adresantas – pranešimas – Adresatas

matome, kad Severija yra Adresatas, kuris interpretuoja nesuprantamą, bet intriguojantį pranešimą. Sapno metu nesupratusi, kas jį siunčia, naratyvinio Adresanto funkcijas Severija buvo priskyrusi Geiše. Dabar apie tai nekalbama, o pasakotojas iš karto neigiamai vertina Severijos pastangas – „veltui bandydama“, nors yra keliami pagrindiniai supratimo klausimai: kas, kur, kaip? Čia, matyt, vėl susiduriame su Vaižganto pasakojimo specifika; viena vertus – tai tradiciniam pasakojimui būdingas trijų klausimų išskaičiavimas nesiekiant deformuoti pasakojimo klišės ir galbūt todėl neįtraukiant šiuo atveju būtino klausimo – kodėl?; kita vertus, tai noras „inteligentiškai“ komentuoti prasčiokės Severijos mintijimo eigą – nei vienai, nei kitai tendencijai nesuteikiant pirmenybės.

Tad po privalomų atsiribojimų maldomis nuo košmariško išpūdžio Severija vėl leidžiasi į šią draudžiamą zoną, bet jau su racionalumo tinkleliu, kitaip sakant, jau irgi šiek tiek atsiribojusi nuo ankstesnės savęs. Be to, šis tik intencija likęs *žinojimo* modalumo priminimas gali būti laikomas dar viena metafora giliau slypinčio, neleidžiančio sau prisipažinti *noro* susilieti su ta draudžiamąja erdve. Taigi išdėstyti sapno į „istoriją“ nepavyksta, nes abu kontekstai ir abi veiksmų programos yra susipynusios ir jų, paimtų atskirai, nesiseka „apgaltoti“.

Nesugebėjusi problemos išspręsti kognityviai, Severija pereina prie veiksmo pragmatinėje plotmėje.

9.0. Devintoji pastraipa.

Pagaliau susigriebė ir šoko pintis bizus. Į galus išipynė paprastus kasdieninius pilkus raištelius, tik susiprato tai šiandien kažin kodėl nederėsiant. Šoko tad į skrynią visai naujų, raudonų. Ir visa kita, ką tik dėjos ant savęs, šiandie rodės jai vis netinkama, vis reikėjo ko kita griebtis ir vis gaišti. Pagaliau pusėje tualetu, pamiršusi pačius reikalingiausius anais laikais apdaro dalykus, prikaišti ir skarelę, vienaplaukė, basakoją, užtat baltutelaičiais marškiniais ir stikluotu sijonu bei tokia pat striuke, nei klėtėlės neužšovusi, pasileido kaip stirna šokinėdama per atšlaimo ir kluonų tvoras. Bėgo pakluonėmis į pakalnę, į girią; ne kiauliarisčiu, tik žengdama, kaip per lenktynes, stengdamasi, anot to, aplenkti savo šešėlį. Taip tebėga tie, kuriems rūpi praeitis užmiršt ar ateiviai užbėgt už akių. 42

9.1. Rengimasis. Studijoje *Apie netobulumą* A.J. Greimas rašė, kad literatūroje nėra daug moterų puošimosi, rengimosi aprašymų. Šios apsirengimo pratybos yra „labai sudėtinga programa – su giliais

apmąstymais, laikiniais sprendimais, abejonėmis. Apsirengti – rimtas dalykas, visi sintagmatiniai sugebėjimai čia išnaudojami: štai gyvenimo atkarpa „išgyventa kaip ištisinė pasirinkimų seka ir pamažu pasibaigianti vertės objekto sukonstravimu.“ (A.J. Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 209). A.J. Greimas komentuoja ir minėto vertės objekto – savęs atrodymo – kūrimo sąlygas. „Noras patikti visų pirma implikuoja vaizdinį, kurį moteris yra susidariusi apie savo pačios kūną, apie jo privalumus ir trūkumus, juo pasiremddama moteris formuoja savąją, personalizuotą išvaizdą. Bet noras patikti – tai drauge ir suviliojimo operacija, t.y. ypatinga manipuliacijos forma, reikalaujanti, visada rizikuojant, pritaikyti savąjį aprengtą kūno vaizdą prie to, kurį susidaro – ar norėtum, kad susidarytų, – kitas – nesvarbu, ar tai individas, ar visuomenė. Taigi šis „personalizavimasis“ yra itin intersubjektyvus – jis numato dviejų regimųjų susiejimą ir jų palyginimą panaudojant du skirtingus kodus...“ (ten pat, p. 210). Tad Vaižgantas siūlo gana retą progą aptarti rengimosi, puošimosi veiksmus bei jų motyvus.

Pats rengimosi aktas parenkant vienu ar kitu požiūriu tinkančius drabužius yra analogiškas kalbinės sintagmos sudarymui parenkant iš paradigmos tinkamą konkrečiai „frazės“ grandžiai elementą. Mūsų analizuojamu atveju parinkimo kriterijai ir yra įdomiausias dalykas, bet tiesiogiai jie neįvardinti, todėl bandysime juos išskaityti.

Pagaliau susigriebė ir šoko pintis bizus.

Tai rodo vieno pragmatinio veiksmo (šukavimosi) pabaigą ir kito pradžia. Šukavimasis buvo davęs impulsą prisiminimams. Dabar jie nutraukiami, nors apie tai ir nešnekama, bet sapnui pragmatinėje plotmėje atstovavo plaukų braukimas šepečiu; jis staigiai nutraukiamas, ir pereinama prie pynimo – „šoko pintis“, o tai leidžia suprasti, kad kelionė į sapno sferą irgi yra nutraukta.

Ką reiškia šis naujas veiksmo paspartinimas – jis rodo, kad subjektas turi aiškią realizuotiną programą. Anksčiau buvo skubama viską daryti, kad laiku būtų spėta nueiti į bažnyčią. Ar tai ruošimosi į bažnyčią tęsinys, ar prisimintas sapnas pakoregavo veiksmų programą? Tai ir paaiškins ši pastraipa. Kad ir kaip ten būtų, Severija puošiasi, t.y. kuria ypatingą, nekasdienišką savo atrodymą.

Į galus išipynė paprastus kasdieninius pilkus raištelius, tik susiprato tai šiandie kažkodėl nederėsiant.

Matome, jog įvedama spalvinė priešprieša, nors antrasis jos narys dar neivardytas: pilkas atitinka kasdieninį. Čia vėl kyla klausimas, kaip santykiauja sekmadienis su eiline diena, jeigu šis dabinimasis „kaip i bažnyčią“ yra pavadintas kasdieniniu? Vadinas, formuojasi dar viena laikinė priešprieša, pabrėžianti šio ryto išskirtinumą, kurio požiūriu eilinis sekmadienis yra kasdienybė. Šiame sakinyje yra dar vienas svarbus aspektas – tai Severijos susidvejinimas; jai nepavyksta racionalizuoti – bent jau tokia pasakotojo valia – alternatyvios programos, kurią ji nori vykdyti ir vykdo, nors nesupranta, iš kur eina tos programos impulsai ir koks jos tikslas: „susiprato tai šandie *kažin kodėl nederėsiant*“. Pirmiausia žodis „su-si-prato“ nėra tolygus „suprato“; deja, žodynuose pateikiama medžiaga neleidžia pagrįsčiau išskleisti „susiprato“ semantikos, bet aišku, kad juo nurodomas ne koks nors racionalus supratimas, o sprendimo priėmimas elgtis vienaip ar kitaip visai neaiškinant pasirinkimo priežasčių. Aptariamuoju atveju kontekstas pabrėžia pasirinkimo motyvų miglotumą – „susiprato ... *kažin kodėl*“. Tad ima aiškėti, jog Subjektas keičiaėjimo į mišką-bažnyčią būdą, ir šitas keitimasis reiškiamas sangražine veiksmažodžio dalelyte, rodančia, kad pasikeitimo impulsas eina iš paties Subjekto, kuris, sakytum, negali artikuliuoti tuo pat metu prisiimtų ir Adresanto funkcijos.

Šoko tad i skrynią visai naujų, raudonų.

Jau nebekreipiame dėmesio į Severijos veiksmų staigumą pabrėžianti pasakojimo būdą. Mūsų kontekste tai aiškintina būsenos prieštaringumu ir tam tikru blaškymusi ryžtingai priimant vieną ar kitą sprendimą, kai sprendžiama intuityviai, neįsisąmoninat savo poelgių. Pilkai kasdienybės spalvai priešinama raudona, be to, tai „visai nauji“ kaspinai. Taigi kasdienybės samprata dar papildoma dėvėjimo kategorija:

[nudėvėti] pilki *vs* raudoni (visai nauji)

Severija, kaip to ir reikalauja apsirengimo strategija ir principai, bando pritaikyti savo atrodymą prie to nesuvokiamo „kažko“, kas ją verčia taip daryti. Nors ji tarsi negalvoja apie tai, kas jos laukia miške, vis dėlto iš poelgių galima spręsti, jog ji ruošiasi ypatingam atvejui. Severija renkasi tai, ką turi geriausia. Tolesnis sakinyss rodo, kad minėtos programos – skubėjimas ir laiko reikalaujantis rinkimasis – jau ima kelti įtampą:

Ir visa kita, ką tik dėjos ant savęs, šandie rodės jai vis netinkama, vis reikėjo ko kita griebtis ir vis gaišti.

Kodėl pasirinkimas toks sunkus, tiek laiko reikalaujantis – tai todėl, kad Severijai nėra aišku, prie ko ji turi derintis; tai ne bažnyčia, į kurią reikia laiku ateiti ir būti tinkamai apsirendžiusiai, ne jaunuomenės pasibuvimas, bet ruošimasis „kažkam“. Pasakotojas tenkinasi nurodęs tik kaspinių parinkimą, bet šitą modelį perkelia kalbėdamas ir apie kitus drabužius – „ir visa kita, ką ... dėjosi...“ Šis ilgas drabužių rinkimasis vis dėlto ją ima erzinti, nes Severija gaišta. Skubėjimas vėl tampa svarbiausiu dalyku, netgi argumentuojančiu, kodėl puošimasis nutraukiamas, mažą to, skubėjimas tampa pasiteisinimu, kodėl nebuvo sudaryta visa apsirengimo sintagma.

Pagaliau pusėje tualetu, pamiršusi pačius reikalingiausius anais laikais apdaro dalykus, prikaišti ir skarelę, vienaplaukė, basakoja, užtat baltutėlaičiais marškiniais ir stikluotu sijonu bei tokia pat striuke, nei klėtelės neužšovusi, pasileido kaip stirna šokinėdama per atšlaimo ir kluonų tvoras.

Pagal pasakotojo interpretaciją rengimasis nutraukiamas dėl programų pasikeitimo – reikia skubėti, nors svarbiausi apdaro dalykai yra „pamiršti“. Prikaištis ir skarelė laikomi tokiais svarbiais, kad apie juos sakoma kaip apie pusę tualetu (kitoje apysakos vietoje yra sakoma, kad merginai nevalia rodytis vienplaukei – p. 16). Nors šį „užmiršimą“ tarsi iš skubėjimo sustiprina ir klėtelės neužšovimas, galima čia ižiūrėti ir kitų priežasčių, – skubėjimas neprieštarauja rengimosi procesui, kaip minėta, jis tampa pasiteisinimu ir padeda susikurti unikalų atrodymą.

Taigi Severija yra susipynusi kasas su raudonais raišteliais, ir, aišku, nėra prasmės jų slėpti po skarele (gal todėl einant į bažnyčią ir tinka kasdieniniai, pilki raišteliai, kadangi bažnyčioje nevalia pasirodyti vienplaukei). Vadinasi, skarelė ir gražūs kaspiniai yra nesuderinami dalykai, apsirengimo sintagmoje jie užima tą pačią poziciją, tai reiškia, kad būtina pasirinkti arba viena, arba kita. Ar skarelės nepasirišimas ir prijuostės atsisakymas nerodo, kad Severija nori atitolti nuo įprasto savo luomui atrodymo? Ji pasipuošusi beveik kaip miestietė: su naujais raudonais kaspinais ir baltutėlaičiais marškiniais – tai kraštutinio baltumo pabrėžimas. Taigi vertės objektas, kurį subjektas (t.y. Severija) su-si-darė savotiškai apsirengdama, yra netipiškas sodietiškas atrodymas, pastarąjį kontekstą gal tik pabrėžia basos Severijos kojos. Toks Severijos atrodymas netiesiogiai artikuliuoja iki galo neįsisąmonintą jos norą išeiti iš savos socialinės aplinkos; apie tai iš pradžių buvo užsiminęs ir pasakotojas.

9.3. Gamta ir kultūra. Severija „pasileidžia kaip stirna“; apie *pasileidimo* izotopiją jau buvo šnekėta, „pasileidimas“ apskritai turi semą, kuri šį veiksmą sieja su kokios nors normos, draudimo pažeidimu, apribojimų panaikinimu. „Kaip stirna“ – vėl frazeologija, bet palyginimas rodo pirmuosius suartėjimo su gamta ženklus. Tai leidžia dar kartą grįžti prie Severijos apsirengimo; būdama vienplaukė ir be prikaiščio, ji apskritai sumažina apsirengimą, ir jeigu remsimės fundamentalia C. Lévi-Strausso priešprieša, teigiančia, kad *nuogas* vs *apsirengęs* yra bendresnės opozicijos *gamta* vs *kultūra* performulavimas, tai ji tolsta nuo kultūros, tiksliau sakant, nuo tam tikros kultūros sampratos. Kadangi kultūros adekvatas šiuo atveju yra bažnyčia, tai ji tolsta nuo atrodymo bažnyčioje. Aišku, toks „apsinuoginimas“ net ir Vaižganto laikais neturėjo atrodyti kiek labiau reikšmingas, todėl pasakotojas priduria laiko nuorodą – „anais laikais“, atsiremdamas į pasakojamo meto, t.y. XIX amžiaus vidurio, griežtesnius lietuviško kaimo mados reikalavimus. Sapno metu Severijai taip pasidarė gėda, tarsi „kas ją nuogą būtų stumtelėjęs į žmonių būrį“, tuomet disforinė savijauta buvo išreiškiama palyginimu apie nuogumą; o tai irgi *nuogo* vs *apsirengusio*, *gamtos* vs *kultūros* priešpriešos realizavimas, tik tuo metu pabrėžtas dešinysis polius. Kolektyvas smerkė priartėjimą prie šitaip suprantamos gamtos, o kolektyvui paklūstantis subjektas tokioje situacijoje jautėsi labai nepatogiai. Tuo tarpu dabar Severija vis labiau paklūsta kairiajam priešpriešų poliui ir eidama į gamtos zoną bent iš dalies apsinuogina.

Pačiame abstrakčiausiame lygmenyje drabužis juk yra tai, kas skiria žmogų nuo jį supančio pasaulio, galima sakyti, jis saugo nuo šalčio, drėgmės, blogų akių ir t.t. Bent menkiausias apsinuoginimas laikytinas tada noru sumažinti barjerus, noru būti susijusiam intymesniu santykiu su supančia, bet priešinga Subjektui aplinka. Galima tai laikyti raiška Severijos noro kažko kito, ko nesiūlo kolektyvinio Adresanto programos. Ar tai yra tik grybai, o gal ir grybai laikytini to kažko, aiškiai neišvardyto metafora, juk Severija eina į patį tankumyną, kur auga geriausi krembliai ir gyvena laukinės gamtos išikūnijimas – lūšys („Aš žinau jį kinį šitame raiste, tai tyčia jas paseku nuėjus“, p. 33).

9.4. Lūšis ir katė. Taigi Severija ne atsitiktinai sutinka lūšis, bet „tyčia jas paseka“. Be to, ji dar jas gąsdina:

Andai neiškenčiau ir papliaušėjau delnais. Tai žlebt žlebt abidvi žemėn, bet į mane priešakiais – šypt šypt man, ak tu įjem, kaip baisiai, kaip piktai: maniau – jau šoks ant manęs, o jos dulkėt, dulkėt į tankį, ir tiek jų bemačiau. Gražūs tai žvėreliai, tik kam jie tokie pikti kitiems, jei tarp savęs taip gražiai žaidžia? Ot, kad jos užšoktų man ant rankų kaip mūsų katytė, tai aš mokėčiau su jomis pažaisti... 33

Nesileisdami į išsamų šios atkarpos aptarimą, atkreipsime dėmesį tik į kelis jos bruožus. Severija papliauškina delnais ir nutraukia lūšių žaidimą, kuriuo ji gėrėjosi. Bet jai maža būti stebėtoja, ji tarsi nori ištraukti į lūšių žaidimą. Nors lūšys atrodo grėsmingai, bet joms pasitraukus Severija pasvajojo apie paėmimą ant rankų, kitaip sakant, vizualinio dalyvavimo jai nepakanka, ji norėtų taktilinio sąlyčio. Kitas įdomus dalykas: lūšies ir katės santykis. Pasakyti, kad katė priklauso kultūrai, o lūšis gamtai, nebūtų visiškai tikslu; vienu aspektu, Severijos nuomone, jos yra panašios:

Lūšis pikta, tai teisybė, ji galėtų gerokai žmogų apdraskyti. Tą pat padarytų ir dvigubai mažesnė už ją mūsų katė. Bet reikia, kad jos pasiustų ar ką. 32

Katė nėra kaip šuo prijauginamas gyvūnas, ji yra švelni, bet iki galo nepavaldi žmogui. Ar lietuviškoje kaimo kultūroje su kate buvo siejama kokia nors erotinė simbolika, dar reikia aiškintis, tačiau europinėje literatūroje tai tipiškas motyvas. Šiaip ar taip, Severija nori savo rankose turėti švelnumą, su kuriuo ji „mokėtų ... pažaisti“, ir tas „švelnumas“ turėtų būti pavojingesnis negu *įprastai* žaidžiant su „mūsų katyte“. Vadinasi, Severija nori intensyviai savo išgyvenimus, jai akivaizdžiai nebepakanka to, ką siūlo jos gyvenimo sąlygos – žaisti su katyte, ji nori rizikuoti. Ar tai nėra dar viena užuomina, aiškinanti, kodėl ji vis dėlto renkasi Geišę, o ne Mykoliuką.

9.5. Bėgimas į mišką. Grįždami prie mūsų aptariamos pastraipos, turime stabtelėti prie jos pabaigos, prie pasakotojo pateiktų Severijos bėgimo apibūdinimų:

Bėgo pakluonėmis į pakalnę, girią; ne kiauliarisčiu, tik žengdama, kaip per lenktynes, stengdamasi, anot to, aplenkti savo šešėlį. Taip tebėga tie, kuriems rūpi praeitis užmiršt ar ateičiai užbėgt už akių.

Iki šiol buvo kalbama apie kognityvinį veiksma ar sangražinį Subjekto veiksma ir vienintelis žymesnis persikėlimas erdėje – „stryktelėjimas prieklėtin“, o dabar subjektas iš tiesų juda į kitą erdvę – „į ... girią“. Aišku, kad čia formuojasi ne klėties/girios priešprieša, bet kaimo/girios

opozicija. Riba tarp šių erdvių – peršokamos atšlaimo ir kluonų tvoros. Kadangi kaimas atstovauja kultūrai, giria – gamtai, o galiojančioje epistemoje kultūra yra teigiamai vertinama, tai kaimas turi būti aukštai, o į girią, aišku, tenka leistis.

Pasakotojas vertina Subjekto atliktį kartu ją komentuodamas: skubėjimas, anot pasakotojo, susijęs su tikslu „užmiršti praeitį“. Taigi erdvės pakeitimai metaforizuojami laiko kategorijomis: tai, ką ji palieka – klėtį, kaimą, yra praeitis, o tai, kur ji skuba, yra ateitis. Apibūdinime pabrėžtas ypatingas, perdėtas skubėjimas: „aplenkti savo šešėlį“, „ateičiai užbėgti už akių“. Nors čia esama ironijos, bet tai nėra kokie griežti peikiantys pasakymai. Neabejotina, kad tai svarbi pasakojimo vieta, neatsitiktinai vertinimas pakartojamas vieną frazeologizmą pakeičiant kitu, be to, dar nurodomas anoniminis citavimo šaltinis „anot to“, kuris šiuo atveju reikštų subjektyvų pasakotojo vertinimo pakeitimą neįvardyto autoriteto nuomone ir jo prilyginamą episteminiam Adresantui. Palyginimas su dalyvaujančiu lenktynėse (o tai apibrėžtą veiksmų scenarijų turintis tematinis vaidmuo) atneša naują vertinimo bruožą; lenktyniaujančiam būdingos didelės pastangos, o tradicinio kolektyvo požiūriu, kuriam atstovauja anoniminis Adresantas, kiekvienas persistengimas vertinamas šiek tiek skeptiškai.

Kartu šie du pasakymai „aplenkti savo šešėlį“ ir „ateičiai užbėgti už akių“ suteikia dar vieną svarbų prasminį niuansą. Jie tarsi numano, kad egzistuoja tam tikra, natūrali įvykių logika ir laikas, ir šiuo atveju būtent Severijos iniciatyva tie įvykiai yra greitinami, taigi Subjektas čia yra ne tik kokios nors natūralios, savaime suprantamos programos vykdytojas (kurios Adresantu būtų kolektyvas), bet pats yra ir Adresantas, ir veikiantis Subjektas, o kolektyvui telieka kartu su pasakotoju šiek tiek skeptiškai tatau vertinti.

Tad mūsų aptariamoje pastraipoje vėl kalbama apie skubėjimą, tik dabar veja ne noras suspėti į bažnyčią, bet kitos priežastys. Vis dėlto šios priežastys vėl paneigiamos tolesnėje pastraipoje.

10.0. Dešimtoji pastraipa.

Tą valandą ji tikrai nedaug ką teatminė iš praeities ir nieko nesurojo iš ateities. Jokių aiškių vaizdų ji neturėjo, lyg aną šventadienį nebūtų nieko atsitikę, nebūtų buvę pagirys nei Mykoliuko, nei Geišės. Bėgo paprastais takais, paprastu

atspėjamu laiku pakrembliaut, ir tiek. Ko jūs daugiau norite, ką čia daugiau štinkate? Skubinasi? Kad galėtų laiku sugrįžti... Ko gi daugiau? 42

10.1. Severijos teisinimaisi. Kalbama tarsi nebūtų buvę ypatingo dabinimosi, tarsi neitų Severija vienplaukė su raudonais kaspinais. Kas čia bando teisintis? Pati Severija, ar įvykius komentuojantis pasakotojas? Pirmuoju sakiniu, aišku, byloja pasakotojas, vėliau vis labiau girdėti tarsi besiteisinančios Severijos balsas; sakiniai trumpėja, darosi emociškesni, vartojama literatūriniu požiūriu retesnė tarminė leksika (tačiau riba nėra peržengiama ir sakymo aktas lieka dviprasmiškas; jei byloja pasakotojas, tai persiėmęs Severijos požiūriu). Iš esmės situacija nėra sudėtinga, nes matome vėl tarpusavyje besivaržančias dvi Severijos veiksmų interpretacijas, tai diskusijos su savimi, o dar labiau su išivaizduojama aplinkinių nuomone, kuriose dalyvauja pati Severija. Pagal vieną nuomonę, Severija *kaip visuomet* eina krembliaut prieš bažnyčią, pagal kitą – ji eina *nekasdieniškai* išsipuošusi, nujausdama ir laukdama susitikimo.

Šioje pastraipoje, kalbant apie ateitį ir praeitį, įvyko šiokių tokių pasikeitimų. Palyginti su ankstesne teksto atkarpa, čia visai nutrinamas veržimasis į ateitį (nebešnekama apie abstraktų norą pralenkti „savo šešėlį“), bet šiek tiek atkurtas ryšys su praeitimi: „nedaug ką teatminė“. Jau minėjome, kad praeitis, kaip laiko metafora, čia figūratyvizuoja tradicinį Severijos ryšį su jos aplinka ir joje galiojančiomis vertybėmis. Noras pralenkti savo šešėlį tebuvo intencija, o cituotoje frazėje kalbama apie „realią“ dalykų padėtį – „nedaug ką teatminė“, nors tai yra tik ryšio susilpnėjimas, o ne jo nutrūkimas. Tuo tarpu apie ateities išivaizdavimą kalbama kategoriškai – „nieko nesurojo iš ateities“. Antrasis sakinyss pratęsias kalbėjimo apie ateitį temą ir pabrėžia ateities vaizdų neaiškumą; liekama, sakytum, sapno migloje, apgraibomis einant į priekį, bet ne traukiantis į kolektyvo saugomas ribas.

Čia pat formuluojamas tarsi priekaištas Severijai, kad ji apsigaudinėja, ir visai tiesmukai primenamas Geišė su Mykoliuku. Ši replika, sakytum, išprovokuoja pačios Severijos „vidinį dialogą“ su kažkuo, kam ji jaučia pareigą teisintis, t.y. su tuo pačiu kolektyviniu poelgių vertintoju, tik užbėgant jo sankcijoms už akių, atmetant galimus priekaištus. Kitaip tariant, pasakojimas vėl pakrypsta to poliaus link, kurį anksčiau įvardijome kaip „tradicinė kultūra“, privalėjimo modalumas ir pan. Šitas pakrypimas nėra rimčiau psichologiškai ar kaip nors kitaip

argumentuotas, tačiau jis būtinas pasakojimo kompozicijai, nes susitikimą su Geiša reikia daryti netikėtą. Visai kitas retorinis efektas būtų tuo atveju, jeigu Severija lauktų susitikimo ir susitiktų tą, kurio tikėjosi. Taigi pasakotojui svarbu atitolinti Severijos (ir tarsi su vertinančiu kolektyvu sutampančio skaitytojo) mintis nuo sapno išpūdžių ir vėl gražinti Severiją į jai *įprastą* „sielos būseną“, taip leidžiant pasidžiaugti *utopinės* erdvės teikiamais malonumais – krembliavimu anksti rytą. Tačiau kartu tai ne vien retorika, bet ir ankstesniame pasakojime buvusio tematinio „bangavimo“ pratęsimas.

11.0. Vienuoliktoji pastraipa. Nauji Severijos apibūdinimai.

Tolesnė pastraipa yra tarsi trumpa intermedija, pertrūkis pasakojime stabtelint prie Severijos atrodymo. Šis nukrypimas, stabdantis veiksmą, – o veiksmas intensyvėja, Severija bėga į mišką – signalizuoja, kad artėja kulminacija, ir čia pasakotojas nori pristatyti Severiją tam tikru požiūriu. Ankstesniuose Severijos atrodymo aprašymuose dominavo jos išskirtinumas, jos atotrūkis nuo kitų kaimo merginų, pabrėžiantis jos potencialumą išeiti iš savo aplinkos, o aptariamoje pastraipoje jau kalbama apie jos panašumą į kitas kaimo merginas. Kodėl pasikeitė pasakotojo požiūris?

Mažutėje saujoje galingais trumpokais pirštais, kaip darbininkės bulbakasės, nešėsi pintinėle. Visas jos stuomuo nedarė jokio ypatingo išpūdžio. Tokių mergelių antai pilna bažnyčia. Visos jos, jei kuri ne ligūsta džiovininkė, ne padaryta, reiškia, ne sužavėta ir dėl to nepagydomai nykstanti, buvo tokio pat stipro kūno, taip harmoningai išlavinto darbais, kaip neišlavina jokie sportai. Stiprios gamtos stiprūs padarai. 42–43

11.1. Gamta ir kultūra. Ši pastraipa įdomi keletu požymių, pavyzdžiui, kaip pasakotojas kaitalioja vertinimo kriterijus. Kaip jau ne kartą pažymėta, šio pasakojimo įtampa atsiranda *kultūros* vs *gamtos* ašyje.

Gamtos temą anksčiau figūratyvizavo „miškas“, o dabar jai priskiriamas ir *kasdieninis darbas*, išlavinantis *kūną* (harmoningą ir stiprų), ir daroma išvada apie stipraus kūno artimumą gamtai. Taigi sudaroma nauja izotopija: *darbas* – *stiprus kūnas* – *gamta*. Šiuo atveju įtampas tarp bažnyčios ir gamtos nėra – šie „gamtos padarai“ apžvelgiami kaž-

nyčioje, ji čia reikalinga kaip sambūrio vieta, kad galima būtų Severiją stebėti jai įprastame fone. Kitaip sakant, čia aktualizuota ne bažnyčios, kaip kultūros, kaip gyvenimo taisyklių davėjos, aspektas, bet žmonių subūrimo aspektas, kuris nepaneigia ir pirmojo. Juk subūrimas ir yra pirmoji galimybė įtvirtinti kokias nors žmonių tarpusavio bendravimo taisykles. Taigi ši bažnyčios aspektą galima laikyti hiposinonimu pirmajam.

Kas priešinama minėtai *darbo – stipraus kūno – gamtos* izotopijai? Tai medicininį diagnozavimą primenanti frazė *ligūsta džiovininkė*, kuri paaiškinama jau visai kito konteksto sinonimais: *padaryta, sužavėta*. Šie trys „nepagydomai nykstančio“ apibūdinimai yra ne kas kita kaip tam tikros – šiuo atveju fizinės – būsenos vertinimai, tam tikro pasikeitimo, transformacijos kūne interpretavimas. Pirmasis apibūdinimas leidžia numanyti „inteligentiškos“, „kultūringos“ aplinkos Adresantą, o abu antrieji jau yra tarsi „liaudiški“, interpretuojantys nykimą ne kaip ligos, o kaip „apkerėjimo“, „apžavėjimo“ padarinį, ir tai nuoroda į kitą kultūrinį kontekstą, į senuosius prietarus. Vadinasi, vertinimas pateiktas remiantis dviem kultūriniais kontekstais, tarsi nurodant perspektyvą, kurioje abi interpretacijos taptų sinonimiškos.

Antroji priešprieša minėtai *darbo – stipraus kūno – gamtos* izotopijai yra *sportai*. Tai vėlgi „inteligentiško“ konteksto išiveržimas, šioje pastraipoje sudarantis stiliaus požiūriu prasminę grandinę su mediciniškąja diagnoze. Bet sportai iškelia dar vieną gamtos ir kultūros vertinimo problemą. Kadangi pasakotojui dėl pasirinktos pasakojimo retorikos reikia pasislinkti prie gamtos poliaus, jis, visiškai nereikšdamas nuomonės dėl gretinamų kontekstų vertės, surašo minėtus tris jau nykstančio kūno interpretavimus į sinoniminę seką. Sugretindamas du išlavintus kūnus: išlavintą sportu ir išlavintą darbu, pirmenybę jis teikia antrajam. Čia galima žvelgti dvejopai; jeigu sportą laikysime priklausančiu labiau kultūros sferai, tai darbas anksčiau minėta prasme liks artimesnis gamtos poliui. Tačiau sportą galima būtų laikyti ir degraduojančios kultūros – civilizacijos atstovu, tuomet darbui būtų teikiama „sveikos“ kultūros, kuri artima gamtai, reikšmė. Taigi ieškoma vis naujų argumentų pagrįsti „gamtos“ poliaus vertingumą, jo stiprumą.

Gali kilti klausimas, kuriam tikslui apskritai kalbėta apie „ligūstas“ merginas. Ar tik todėl, kad norima paryškinti sveiko kūno vertę?

12.0. Dvyliktoji pastraipa. Krembliai.

Tolesnėje pastraipoje grįžtama prie Severijos ėjimo į girią:

Šmūkštelėjo į girią ne takais, tik stačiai į šlaitą, kur buvo lūšių, bet kur augo ir puikiausių kremblių; tokių krušnių kaip kremzlės, jog net dantyse gurgžda. Taigi prisirinks pačių jauniausių, neperaugusių, dar nekirmijusių, neapglebusių. Te sau vėlyviesiems krembliautojams tokie lieka. 43

Severiją viliojanti erdvė nėra idiliška; norint prisirinkti geriausių kremblių, būtina patirti išmėginimų – nebijoti lūšių. Taigi ši erdvė rizi-kinga, o pavojai dar kartą primena, kad tai neprijaukintos gamtos sfera.

Pirmame sakinyje apibūdinamas ribos perkirtimas, patekimas į girią: „Šmūkštelėjo į girią *ne takais*, tik *stačiai į šlaitą...*“ Šioje sakinio dalyje artikuliuojama priešprieša tarp „takais“ ir „stačiai į šlaitą“. Viena vertus, toks supriešinimas primena skubėjimo izotopiją, bet antra vertus, rodo pabrėžtinai vertikalų judėjimą žemyn. Taip dar sykį yra aktua-lizuojama /aukšta/ vs /žema/ opozicija.

12.1. Grybo semantika. Grybų vertė čia apibūdinama tik kulinariiniu aspektu, tačiau grybas nėra vienalytis ir vienareikšmis. Grybai nei-prastai kvepia ir turi ypatingą skonį:

Geraį vėdinamas trobesys niekuo nepadavė, nei pelėsių, nei moterų kvapu. Vis dėlto čia buvo kažin kokio erzinančio skonį kvapo, dėl kurio ir draugės čia atbėgdavo.

Štai Magdė stovi tarpduryje, kažin ką užantyje rankoje laikydama. Kalbas su Severja ir nedrįsta pasisakyti, ko ji čia atbėgo. Severja ir pati supranta.

– Duokš jau, duokš riekelę! Kurių gi uždėti: ruduokių, grūdžių, paliepių, paberžių? Nors šiandien penktadienis, tai visą šeimą gavau savo raugintais krem-bliais papenėti. Tačiau gal dar liko.

Kalbėjo, kilnodama čia vieną, čia antrą puodynėlę, imliodama iš jų akmenis ir švarutėlaičius medinius dangtelius ir ieškodama kremblio draugei uždėti.

– Ak tu, gardumėlis rūgšties! Kaip tu taip ir padarai! Šiandei penktadienis, nėra ko valgyti sausai. Eisiu, sakau, į Severiutę, be neturi kremblelių. Dėkui, dėkui, gardžiai užkandau. 38

Prieš pradėdant aptarti grybų skonio aprašymą, atkreiptinas dėmesys į pagrindinę šio epizodo temą, kuri performuluoja anksčiau mūsų aptartus Severijos ir kaimo bendruomenės santykius. Severija savo raugintais grybais siūlo alternatyvą prėskam pasniko valgiui; tai nėra nusižengimas draudimams. Taigi ir vėl ji neprieštarauja kolektyvo gyvensenos normoms, bet jas paįvairina nedraudžiamu dalyku.

Neįprastas grybų kvapas ir skonis pasakojime yra jungiami į neatskiriama vienovę – apie kvapą kalbama kaip apie „erzinantį skonį“; alimentarinėje plotmėje tatai atitinka neutralumo (beskoniskumas) ir išskirtinumo (aštrus skonis) priešpriešą, primenančią jau minėtą naminės katytės ir laukinės lūšies sugretinimą. Visais atvejais kalbama apie tam tikrą perviršį, suintensyvinimą, kuris tačiau nereikalauja atmesti alternatyvos, t.y. šiuo atveju – neutralaus skonio, įprasto švelnumo ir t.t.

Šiame epizode nurodomas ir trečiasis miško gilumoje rastų kremblių vertės aspektas; be kvapo ir aštraus skonio, minima ir grybų konsistencija – jie krušnūs „kaip kremzlės, jog net dantyse gurgžda“. Jau nekalbant apie akivaizdų frazės asonansiškumą, kuris tarsi primena kramtymo metu atsirandančius pojūčius ar net garsus, čia pabrėžiamas taktilinis pojūtis. Svarbiausias sąlyčio su vertės objektu aspektas yra jo stangrumas; šitaip formuojasi nauja priešprieša: stangrus, kietas (kaip kremzlės) *vs* minkštas, apglebęs (kaip kitiems likę grybai). Kietumas yra kremblio jaunumo požymis, jo priešprieša – pakirmiję, paglebę, senstelėję grybai. Be abejonės, jaunas, kietas grybas primena ankstesnėje pastraipoje minėtą stiprų kūną, o pakirmijęs – nykstantį, ligos pagrauztą. Nors paralelizmas tik išoriškas, bet sugretinimai, matyt, nėra atsitiktiniai ir verčiantys prisiminti klausimą, koku tikslu buvo rašomas „lyrinis nukrypimas“ apie bažnyčioje susirenkančias merginas.

Aktualizavus laiko nuorodas jauna/sena, kurios turi vertinamąjį aspektą, su jomis susiejami personažai; Severija – jauna, „plieninė“, rytas ankstus, jai tenka jauni, stangrūs krembliai. Aibės supriešinimų ir jų reformulavimų apčiuopimas nėra savitiksliis noras struktūruoti pasakojimo audinį. Būtina pabrėžti, jog šiam Vaižganto pasakojimui būdingas specifinis poreikis siekti ryškių kontrastų. Pagrindinis tokio stiliaus tikslas šiuo atveju – įvardyti, kuo Severija skiriasi nuo kitų kaimo merginų, pasakant ir kuo jos yra panašios.

Ką reiškia, ką simbolizuoja grybai ir jų rinkimas ypatingoje vietoje ir ypatingu metu? Simbolinę grybavimo ir grybų reikšmę šiame pasakojime rodo jau tai, kad čia visą laiką grybaujama, nors tai tik sezoninis užsiėmimas. Nesant išsamesnių grybų simbolikos tyrinėjimų tradicinės mūsų kultūros kontekste, atkreipsime dėmesį į šioje apysakoje esantį grybų ragavimo ir Severijos meilės (tiesa, jau šeimyninės) paralelę: „Kam lemta jos patiekiamų kremblių ar meilės paragauti, tas tesidžiaugie akyse, tegirie už akių, tepavydie visa ko.“

Taigi grybai, jų rinkimas neįprastomis sąlygomis, jų ypatingas paruošimas – o tai rodo ir išskirtinius ruošėjos sugebėjimus – dar kartą performuluoja nuolatos pabrėžiamą Severijos pasirengimą, neįsisąmonintą siekimą ištrūkti iš savo aplinkos ir šio noro sublimaciją kulinarijos srityje. Kita vertus, galima prisiminti ir jau aptartą stipresnių emocinių dirgiklių poreikį (katės ir lūšies sugretinimas). Žodyninė medžiaga rodo, kad lietuviams grybai siejasi su aštresniais skoniais: „Grybus [senovės lietuviai] taip pat valgė: slėgtus ir džiovintus, užvis rūgštai virtus (S.Daukantas)“ arba „Grybai lytaus šaukias (sūrių grybų valges, nori gerti) Dr.“ (LKŽ, t. 3, p. 583). Visa tai formuoja kompleksinį grybų reikšmės lauką, kurio viena iš semų yra aštrūs skonio pojūčiai, o konsistencijos paminėjimas – krembliai „krušnūs kaip kremzlės“, „dantyse gurgžda“ tiesiogiai žada taktilinių sąlyčių.

13.0. Tryliktoji pastraipa.

Ir, visą pasaulį užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo“, kaip Anykščių šilelyje. Nė vieno karto nepakėlė akių, kol išėjo, kur rečiau medžių. 43

13.1. Grybų pasirodymas. Konjunkcija su lauktuoju vertės objektu (t.y. krembliais), kaip ir turėtų būti, visiškai įtraukia Subjektą – tai mėgstamas ir įprastas Severijos užsiėmimas. Severijos būseną laikytina euforiška, jos noras išsipildė, viena, įprastinė, programa įvykdyta. Vertės objektas šiuo atveju irgi įdomiai aprašomas, sakytum, turime klasikinių Subjekto ir objekto suartėjimo modelį. Žiūrint iš aktyviosios, Subjekto, pusės matome daug erdvinių ir somatinių figūrų, kurios artikuliuoja artėjimą, palinkimą tiesiogine ir perkeltine to žodžio prasme prie siekiamo objekto. Tačiau ir objektas nėra pasyvus, kaip reikalauja konjunkcijos modelis, jis yra savotiškai įtvinkęs, protenzyvus, irgi palinkęs į Subjekto pusę. Kitaip sakant, grybai stiebiasi, *pa-si-rod* Severijai. O pasirodymas įvardytas Antano Baranausko poemos citata. Iš esmės tai analogiškas atvejis kitiems kalbinių klišių, frazeologizmų paminėjimams, tik dabar citavimo šaltinis personalizuotas (gal ir šis judėjimas nuo visai anonimiškų folklorinės kilmės frazeologizmų prie kolektyvinio autoriteto nurodymo – „kaip sakoma“ – ir iki įasmeninto, jau profesionalios kultūros kontekste pripažinto autoriteto irgi laikytinas tam tikra įtamos didinimo kreive artėjant prie pasakojimo

kulminacijos). Be to, ši Antano Baranausko poemos citata, perkelta į naują prasminę aplinką, aktualizuoja poemoje beveik visiškai nepanaudotą, neišplėtotą apsinuoginimo reikšmės aspektą – „iš po... marškos sarmatlyvai kyšo“. Mūsų pasakojime sarmatlyvas kyšojimas patenka į labiau įkaitintą kontekstą ir pirmiausiai primena Severijos sapną, kai jai pasidarė nejauku („sarmatlyva“), tarsi būtų nuoga į žmonių būrį išstumta. Be to, „kyšojimas iš po marškos“ siejasi ir su Severijos atsibudimo scena – „dukna sutraukė ant savęs, palikdama nuogas kojas“. Taigi šis „sarmatlyvumo“ motyvo pasirodymas pakartotinai stiprina grybavimo ir erotinės izotopijų ryšį.

13.2. Kyšojimas kaip tranzityvinis veiksmas. *Kyšojimas* yra laikino pasirodymo veiksmas, šiuo atveju tai apsinuoginimo veiksmas, kurį iki šiol lydėdavo disforinė autosankcija; Antano Baranausko citatoje *kyšojimas* irgi „sarmatlyvas“. Bet pasakojime esama ir priešingų tendencijų – tai sąmoningas apsinuoginimas puošiantis (einama be skarelės ir t.t.). *Kyšojimas* yra tranzityvinis veiksmas: vienaip ar kitaip pasirodoma kam nors. Nejaukumo jausmas kyla dėl to, kad apnuoginimą mato kiti, kad tie kiti tampa subjektais, kurie vertina, o „apsinuoginęs“ (savo noru ar prieš savo valią) virsta vertinamuoju objektu. Bet objektu, palinkusiu arba palenktu į subjektą (jeigu tave *išstūmė* nuoga, tai irgi priartino prie vertinančių „žmonių būrio“). Taip einama pasitikti savo stebėtojo. Čia gera proga prisiminti A.J. Greimo analizuotą Italo Calvino novelę apie senjorą Palomara, kuris paplūdimyje netikėtai pamato apnuogintą moters krūtinę: „Estetinis objektas (moters krūtinė – S. Ž.) virsta sintaksiniu atlikėju, kuris, taip rodydamas savo „įtvinkimą“, eina pasitikti subjekto stebėtojo.“ (A.J. Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 184.) Šiame kontekste Greimas klausia, „ar tai nereiškia, kad estetinė pagava atrodo kaip abipusis noras susijungti, kaip subjekto ir objekto susitikimas pusiaukelėje linkstant vienas prie kito“. (Ten pat, p. 184.)

13.3. Naratyvinės programos įvykdymas. Paskutinis aptariamos atkarpos sakinys: „Nė vieno karto nepakėlė akių, kol išėjo, kur rečiau medžių.“ Pirmoji jo dalis kartoja, o sykiu ir konkretizuoja pastraipos pradžios abstraktų teiginį „viską pasaulyje užmiršusi“. Tad Severija yra visiškai pasinėjusi į tai, kas jai yra malonu, kas yra individualios jos programos tikslas. Šis *už-si-miršimas* iš esmės prilygsta sąstingui,

kuris aplankė sukalbėjus maldos žodžius. Tačiau ar šiuo atveju įvyksta Greimo minėta estetinė pagava, ar Severiją aplanko *blyksnis*? Estezė nėra patiriama, nes Subjektas surado tai, ko ieškojo, ir nieko daugiau. Severijai reikėjo nusileisti kiek galima žemiau – į raistą, nukreipti žvilgsnį į apačią („nepakėlė akių“), be to, pasakojime pabrėžiamas Subjekto ir objekto sąlyčio kartotinumai, iteratyvumas („tursinėjo“), o tai atitinka kasdienį, įprastą, nors ir šventadienišką, malonumą krembliauti. Šis malonumas jau eina į pabaigą, nes Severija išeina iš tankumyno – kur geriausi grybai – į erdvę, „kur rečiau medžių“. Taip pamažu parenčiama scena tikrai teatrališkam Severijos ir Geišės susitikimui.

14.0. Keturioliktoji pastraipa. Lūžis.

Taigi įprasto Severijos gyvenimo programa beveik išsemta, mergina jau išeina iš tankumyno. Ir tik dabar susiduriama su tuo, kas buvo nujaučiama, ko tikėtasi nenorint sau to prisipažinti, kitaip tariant, artėja neįprastumo temos kulminacija:

Čia rytų saulė pašvietė tiesiai į lazdynų krūmą, visą jį nudažydama raudonai. Dirstelėjo ten link ir žaliame pasienyje išvydo, jai pasirodė, – milžiną, visą liepsnojančią tviskantį. Ir tokia bailė ją perėmė, jog ji sukliko nebe savu balsu ir taip šiurpulingai ėmė klykti, lyg proto netekusi. Plačiai akis išvertusi, veizdėjo į vyriškį ir, lyg jo nepažindama, spiegė kaip šunų apnikta mažmergė, neturėdama kuo gintis. 43

14.1. Vizija. Akivaizdu, kad optinę iliuziją sukuria ankstyvo ryto saulės šviesa. Tad šitoks pamatymas, „pasirodymas“ gali atsitikti tik tuomet, jei esi miške ankstyvą rytą. Tai dar nėra dienos apšvietimas, bet pereinamasis laikotarpis tarp nakties ir dienos, kai teka saulė. Šiame pasakojime rytas jau užsitęsęs, bet čia nėra reikalo kalbėti apie „realaus“ laiko vaizdavimą (panašiai nuolat pasakojime trunka ir sezoninis krembliavimas), pasakotojui svarbiau tinkamų kulminacijai laiko figūrų parinkimas. Severijos vizija miške gali pasirodyti tik pereinamuoju paros metu, nes sunku kalbėti apie vaidinimąsi visai išaušus ar dienos metu. Vadinasi, Severijos grybavimas paryčiais yra pavojingas dar ta prasme, kad tai „piktų dvasių“ veikimo (galios) metas. Beje, apie vaidinimąsi pirmasis cituoto pasikalbėjimo metu užsiminė Geišė: „Susilažinus gal ir pavojinga būtų eit miškan apyaušriais, kada ne tik žvėrys, ir visos dvasios pakirdusios.“ (p. 33)

Erdvės požiūriu vizija pasirodo irgi išskirtinėje vietoje – tai pati žemiausia drėgna vieta, raistas (sąlytis su vandeniu), lazdynų krūmas. Taigi vizijos, pasakojimo kulminacijos metu pasaulis atstovaujamas visapusiskai: žemė, vanduo, ugnis (saulė), o jeigu liepsną laikysime dar ir oro manifestacija, tai turėsime visus keturis pagrindinius elementus. Neatsitiktinai minimas ir lazdyno krūmas; prisiminkime deivę Lazdoną, kuri, pasak A.J. Greimo, yra besaikingumo, pasyvaus viliojimo simbolis, o riešutauti eufemistiškai reiškia ir kekšauti (A.J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*, p. 273).

Saulė nudažo lazdynų krūmą ir prie jo stovintį Geišę (palygink Severijos repliką: „Kam gi toks raudonas?“), tačiau Severijos ispūdis dar stipresnis – raudonumas virsta liepsnojimu, tviskėjimu, o tai reiškia, kad jis akina.

14.2. Dievas ar velnias. Geišės pasirodymas kelia dvejų aliuzijų. Pirmiausiai tai tarsi Dievo pasirodymas Mozei: „Ir Viešpats jam pasirodė ugnies liepsnoje iš krūmo vidurio...“ (Iš 3, 2); kitoje vietoje: „Viešpats kalbėjo į jus iš ugnies tarpo...“ (Iš 4, 12). Šios nuorodos, aišku, primena pirmąją izotopiją, ėjimą į bažnyčią. Tačiau dabar turime atvirkščią atvejį: Geišė ne tik primena Viešpaties apsireiškimą, bet ir „nelabos dvasios“, velnio pasirodymą. Kaip žinome iš lietuvių kultūros istorijos tyrinėjimų, krikščionybė velnio terminu apibendrino pagoniškas dievybes, tad nenuostabu, kad ir čia matome keleto dievybių bruožų jungimą. Aišku, pasakotojas vėl remiasi kalbiniais stereotipais, visai nesirūpindamas jų komentavimu, kilmės išaiškinimu, jis tik mini kelis velniškumo bruožus, kurie leidžia išvelgti „piktos dvasios“ pasirodymą. Velnias buvo suvokiamas kaip milžinas, degimas yra kitos pagoniškos dievybės – Aitvaro – atributas, be to, šiame kontekste raudona spalva yra apskritai žmogui pavojinga.

15.0. Pojuokas.

Pasakojime pateikiami abiejų personažų požiūriai į susidariusią situaciją.

– Severiut, ar pablūdai? Gi tai aš, daisia, Geišė, ne koks pojuokas... Sever, atsitokėk, susimildama... Pagaliau žinokis, aš einu šalin... – kalbėjo tįjūnas Daisia, iš pradžių nuo krūmo, paskui prišokęs prie jos, paglostęs ją abiem rankom, per pečius ir vėl atšokdamas atgal nuo nepakenčiamai skaudaus spieginimo.

– Oi, kas čia? Tai čia tamsta, dėde? O kodėl gi toks... Kam gi toks raudonas ir nemirkčioji... – ėmė pagaliau kalbėti, visa perbalusi, visa drebedama, visa uždususi, akyse tebeatyt buvo didžiausias išgastis.

– Daisia, tas pats, tas pats, – pradžiugo Geišė. Vėl prišoko arčiau, prisiglaudė mergelei į sau, prisispaudė jos galvelę, pabučiavo į kaktą, šiurkščiu savo delnu perbraukė jai per skruostą.

Severija nesipriešino, lyg pajėgos netekusi; net užsimerkė. Glūdėjo Geišės glėbyje, leidosi pasodinama po medžiu. /.../ 43

15.1. Bendras vertinimų kontekstas. Taigi ir Geišė, ir Severija kalba apie tą patį dalyką: „Gi tai aš, daisia, Geišė, ne koks *pojuokas*...“; „Kam gi toks *raudonas* ir *nemirkčioji*...“ Abiejų šūksniuose nuorodos į vaiduoklį, vadinasi, jie abu remiasi tuo pačiu vertybiniu kontekstu, tik pirmasis bando paneigti netikėtumo sukeltą atrodymą, o antroji – norėtų įsitikinti, kad atrodymas ją suklaidino. Vizija čia yra būtina, kadangi gana nuosekliai aprašomas perėjimas iš vienos Severijos būsenos į kitą, iš vienos „realybės“ į kitą „realybę“. Pirmoji realybė – įprastas Severijos gyvenimo scenarijus net ir būnant išskirtine mergina savam kaime, tačiau neperžengiant jo ribų ir partneriu renkantis Mykoliuką. Antroji realybė įvardyta tik kaip galimumas, kurį pabrėžia pasakotojas, – Severija verta geresnio gyvenimo, šiuo atveju reikėtų išeiti iš kaimo bendruomenės ir jos partneriu taptų Geišė. Šis gyvenimo posūkis Severiją vilioja, bet iki šiol jis egzistavo tik kaip neišsąmonintas traukos polius. Formalizuojant galima pasakyti, kad pirmojoje realybėje Severija yra be Geišės, antrojoje ji su Geišė (taigi jis yra perėjimo į aukštesnį socialinį sluoksnį metonimas). Perėjimo metu patiriama būsena, kurią reikėtų vadinti vizija, vaidenimusi: Severija yra su Geišė, bet tai neįtikėtina, tai veikiau vaiduoklis negu Geišė. Šis vaidenimasis yra ne tiek psichologinės būsenos aprašymas, kiek perėjimo iš vienos būsenos į kitą retorika. Ne tiek svarbu, kad pasakojime pateiktam lauktumui ir kartu nelauktumui aprašyti naudotasi psichologinio konteksto figūromis, kurios teikia šiam perėjimui tam tikrą motyvaciją ir sudaro didesnę ar mažesnę Subjekto judesių rišlumo įspūdį.

15.2. Atpažinimas. Matydamas išgąščio apimtą, tarsi jo neatpažįtančią ir klykti nenustojančią Severiją, Geišė reaguoja lyg patenkindamas merginos norą, – jis atšoka ir sako „pagaliau žinokis, aš einu šalin...“. Pirmoji replikos dalis – „pagaliau žinokis“ – ir ypač sangražinė

veiksmažodžio dalelytė *žinok-is* rodo, kad veikimo iniciatyvą Geišė perleidžia Severijai, o tai reiškia, kad jai tenka apsispręsti (vis dėlto sprendžia ir renkasi, kaip ir anksčiau, jina, o ne Geišė), tad ji nustoja klykti ir, atrodo, yra pasirengusi pereiti prie antrosios savo programos. Toliau viskas vyksta pagal tradicinį atpažinimo scenarijų, iš karto pripažįstant socialinę Geišės viršenybę – „Tai čia tamsta, *déde?*“, taip vėl perleidžiama iniciatyva į jo rankas. Paimta į glėbį, bučiuojama iš pradžių tėviškai – į kaktą, Severija nebesipriešina, ją apima dar vienas saldus paralyžius, kadangi pasiektas antrosios programos tikslas, tai, kas buvo sunkiai įsivaizduojama, tampa realybe. Viskas baigiasi lytėjimo pojūčiais, kurių ir norėta aštresnių negu įprasta; raiste, kur gyvena pavojingos, bet ir traukiančios Severiją lūšys, Geišė „šiurkščiu savo delnu perbraukė jai per skruostą“.

Šis lauktas-nelauktas susitikimas miško tankmėje netrukus pakeis visą Severijos gyvenimą, ji kuriam laikui „išeis į žmones“, tad išgąstis-nustebimas-netikėjimas savo akimis, Severiją sukrėtusi vizija, kuri iš pradžių buvo panašesnė į anti-estezę (ji patiria sukrečiantį, bet iš pirmo žvilgsnio nepageidaujamą susitikimą), po pasakojimams būdingų atpažinimo procedūrų, legalizavusių antrąją, svajonių, programą, virsta kanonine, tik komplikuočiau reiškiamą esteze, o būsenos disforiškumą simbolizavęs klyksmas – euforine tyla ištirpstant (kaip Subjektui) Geišės glėbyje.

SL 014. Leidykla „Baltos lankos“.
Mėsinių g. 4, 2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“.
Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius
Užsakymas 1095

Baltos lankos
juodos avys
kas išmano
tas jas gano